

letnik I
številka

2

**jezik
in
slovstvo**

1955/56

Jezik in slovstvo

Letnik I, številka 2

Ljubljana 1955/1956

List izhaja med šolskim letom vsakega 15. v mesecu

Izdaja ga Slavistično društvo v Ljubljani

Zalaga Založba Obzorja v Mariboru

Tiska Celjska tiskarna v Celju

Opremila inž. Jakica Accetto

Uredniki dr. Tone Bajec za jezikoslovni del
dr. Marja Boršnik za literarnozgodovinski del
dr. Joža Mahnič za metodološki del

Odgovorni urednik dr. Joža Mahnič, Ljubljana, Novi bloki 16.

Rokopise pošiljajte Slovanskemu inštitutu v Ljubljani (NUK)
na ime posameznih urednikov

Naročila in vplačila sprejema uprava Založbe Obzorja v Mariboru,
Maistrova 5, poštni predal 73, telefon 39-48, tekoči
račun pri Komunalni banki v Mariboru
št. 64-K-4-Ž-167

Letna naročnina 400 din, polletna 200 din, posamezna štev. 50 din.
Za tujino celoletna naročnina 600 din

Vsebina druge številke

<i>Anton Sovrè</i> K tehniki prevajanja latinske proze	33
<i>A. Bajec</i> O zloženkah	41
<i>A. Bajec</i> Vejica ob sestavljenih veznikih	42
<i>R. Kolarič</i> Premik zlogovne meje pri ř, l', ň	43
<i>R. Kolarič</i> Roler — kotač	45
<i>R. Kolarič</i> Znaka u in w v naših slovnica in SP 1950	45
<i>Lojze Zupanc</i> Belokranjska beseda	46
<i>Boris Paternu</i> Iz zgodovine slovenske literarne kritike	47
<i>Etbin Bojc</i> Skušnje ob pouku slovenščine v nižji gimnaziji	54

Ocene in poročila

<i>Franc Zadavec</i> Pogovori o jeziku in slovstvu	59
--	----

Iz slovanskega sveta

<i>V. S.</i> Nekaj čeških in slovaških jubilejev	64
--	----

K TEHNIKI PREVAJANJA LATINSKE PROZE

Nadaljevanje in konec

Posebno pazljiv in tankočuten mora biti prevajalec pri prevajanju latinskih metaforičnih izrazov. Človeški govor je v svojem bistvu pravzaprav ena sama velika slikovnica, napolnjena s podobami raznih vrst in stopenj. V prazgodovinski dobi je jezik za izražanje čutnih vtisov ustvarjal glasovne podobe, ki so bile po svoji naravi od kraja nedoločne in mnogoznačne, po dolgotrajni rabi pa se je mnogoznačnost polagoma manjšala, dokler se proces poenostavljenja ni ustalil v nastajajočem knjižnem jeziku. Ta poslej navadno ni več ustvarjal novih korenov, četudi se je človeku z razvojem kulture čedalje bolj odpiral nov svet, obljuden z abstraktnimi bitnostmi, ki zanje ni imel označitev, a jim je bilo vsekakor treba dati imena. V ta namen je začel podobe prve stopnje, ki jih je imel na voljo za čutne vtise, pa mu je njih slikovni značaj s časom zatemnel v zavesti, prenašati na izvenčutne, pojmovne pojave in naredil tako podobe druge stopnje (n. pr. zapopasti, predpostavljati, razbrati, uvideti, sklepati, zaključiti). V primeri s podobami druge stopnje se podobe prve stopnje ne prikazujejo več kot podobe, pri njih govorimo marveč o »pravem pomenu«, dasi pravega pomena, ki bi stal v nasprotju s slikovnim pomenu, natanko vzeto sploh ni, ker je jezik, kakor rečeno, prvobitno ves slikoven. Je pa še tretja stopnja besednih podob, a te niso brezimno delo ljudskega kolektiva, temveč individualna last jezikovnih tvorcev in mojstrov besede, pesnikov, pisateljev in govornikov, ki prelivajo do nespoznatnosti obrabljene metafore v zmeraj nove podobe ter bogatijo jezikovni zaklad. Prevajalec ima opraviti predvsem s podobami druge in tretje stopnje in njegova naloga često ni lahka, ker je med slikovnim materialom obeh jezikov v mnogočem občutna razlika. Kjer nastopa na primer v latinščini brezbarvni pomožnik kot verbum finitum, ga je večidel treba prevesti s krepkejšim glagolom ali kakim drugim ustreznim izrazom, v katerem je metafora še natanko razvidna, četudi je že močno obledela: *non est mentiri meum* se pravi: nimam navade lagati, ni moja navada, da bi lagal; *non est tuum ista loqui*: ne pristaja ti tako govoriti; *est profectum tuum*: gotovo ustreza tvoji miselnosti; *meum fuit cum causa accedere ad accusandum*: bil sem (moralno) dolžan spraviti zadevo pred sodišče; *puto esse meum quid sentiam exponere*: menim, da je moja stvar (dolžnost) razložiti, kaj mislim; *quod Thebae cecidere, meum est*: moje delo je, da so Tebe padle; *singulari sum fato*: preganja me čudna usoda. Včasih je iz latinske fraze kljub medlenemu *esse* slišati močnejši izraz; v takem primeru mora tudi prevod poseči po krepkejšem sredstvu, recimo: *cupio Caesaris mortem omnibus esse acerbam*: želim, da bi Cezarjeva smrt vsem (njegovim morilcem) rodila grenke sadove; da bi se jim kdaj bridko vtepala. Stavek *quare, mi Cicero, te rogo, ut tibi omnia integra serves* bi se

v dobesednem prevodu glasil povsem medlò, da, naravnost neslovensko; ne potemtakem: prosim te, da si vse ohraniš neokrnjeno, neoslabljeno, marveč: da si v vseh svojih odločitvah (sklepih, ukrepih, nakanah) ohraniš proste roké ali kaj podobnega. Latinska rečenica *cogitat aliquid* je v izvirniku dovolj krepka, dobesedni prevod pa bi povedal premalo in bi ne bil zvest originalu, zato mu je v slovenščini treba dati plastičnejšo obliko: mož nekaj napleta, ima nekaj za bregom. Nasprotno pa prevodu včasí ne škodi, ako uporablja manj izrazite metafore; naravnost potrebno je to tam, kjer Latinec po našem okusu čez mero pretirava, na primer Tiro, ko obeta Ciceronovemu sinu, da hoče biti »trobentač« njegove slave: *polliceris te bucinatore fore existimationis meae*. Tu bi bilo celo za mladega rimskega vročekrvneža dovolj, ko bi bil rekel: *te meas laudes divulgaturum alit praeconem fore virtutis meae*; vsekakor je prevod v tej omiljeni obliki prikupnejši in stvarnejši mimo napihnjenega originala, torej: da hočeš razglášati mojo slavo. Sploh so izvori, od koder jemljeta Latinec in Slovenec svoje metafore, često zelo različni. Latinec uporablja v naštetih primerih podobe vžiganja, ognja, požara, vtem ko se nam dobesedni prevod zdi samo neroden posnetek, ker nam je bliže misliti, recimo, na bolezen, krizo, navdušenje ali kaj podobnega: *satis ne rectum sit nos hoc tanto incendio civitatis in istis locis esse*: ne vem, ali je ravno pametno, da se ob tej hudi politični krizi nastanim v tistih krajih; *his tuis factis sic incensus sum*: tvoji dosedanji uspehi so me resnično navdušili. Zelo pogostne so tudi metafore, povzete po tekoči vodi, mnoge med njimi takšne, da za slovensko uho niso sprejemljive, in jih raje nadomeščamo z drugimi, ki so nam bolj priležne. Omenim naj v tej zvezi samo dva glagola: *fundere in manare*, liti (točiti) in teči: *per herbam fundi*: zlekniti se po travi; *cervum fundere*: jelena podreti, ustreliti, odbiti; *hostes de iugis fundere*: sovražnike pregnati z gorskih slemen; *foeda fuga fundi*: utrniti se v sramoten beg; *comas fundere*: lase spustiti; *sagittas fundere*: puščice prožiti; *latius incendium militaris tumultus funditur*: vojaški upor se širi kakor požar. Ta latinska metafora je po naših pravilih naravnost napačna, ker sestoji iz dveh raznorodnih prvin: voda in ogenj se ne zlagata. *Portis plenis se fundere*: usuti se v gneči skozi vrata; *equi se carcerem fundunt*: dirkači startajo; *diras preces fundere*: strahotne kletve bruhati; *versus hexametros ex tempore fundere*: heksametre iztresati iz rokava, izpod pázduhe; *rem fundere*: premoženje zapravljati; Rhea Silvia *geminos fudit infantes*: je rodila dvojčka. *Libentius omnes meas laudes ad te transfunderim, quam aliquam partem exhauserim ex tuis*: raje bi vso svojo slavo prenesel nate, kakor da bi te prikrajšal za troho tvoje. *Non sum tam inconstans, ut collectam gratiam florentissimi hominis effundam*. V tem stavku so štiri metafore, med njimi dve Slovenču dodobra tuji. Mi vežemo podobo cvetenja na otroška leta, Latinec jo brez pomisleka uporablja tudi za zrelega moža; zato moramo v

slovenščini poiskati drugačno podobo, če hočemo lepo povedati to, kar misli original: nisem tako omahljiv, da bi postavljaj na kocko s trudom pridobljeno naklonjenost moža, čigar zvezda v bleščečem soju vzhaja na političnem obzorju. *Malum manavit per Italiam*: zlo se je razpaslo po vsej Italiji. *Fidis enim manare poetica mella te solum*: domišljuješ si, da si ti edini pravi pesnik. Metafora je posneta po čebelah: pesnik je kakor čebele, ki se iz njih satovja cedi med. Včasih je latinska metafora vzeta s področja, ki za Slovenca nima nič poetičnega: vpisovanje v seznane je za naš okus kaj birokratska in suhoparna zadeva, Rimljanu je bila nekaj slovesnega in vzvišenega; zato jo Horac v pesniškem zanosu uporablja za izraz Romulove apoteoze, ko pravi, da nima nič zoper to, da se »vpiše« v »činovni red« blaženih bogov: *adscribi quietis ordinibus deorum*.

Doslej sem opozarjal samo na drobne posameznosti, kako je treba latinske tekste pri prevajanju često preobrazati in prelivati, da se prevod približa duhu in zakonom slovenščine; v naslednjem pa si bomo ogledali celotno strukturo latinskega stavka od navadnega podredja do zapletene periode ter naznačili pot do bolj ali manj obsežnih prevrstitev in preustrojitvev, ki so neizogibne, da dobi tuja beseda domače lice. Razloček med latinščino in slovenščino je v tem tako velik, da do malega ni stavčne zveze, ki bi ji bilo mogoče v prevodu pustiti izvirno obliko. To je predvsem zategadelj, ker Latinec ljubi hipotaktično, Slovenec pa parataktično zvezo stavkov, z drugo besedo, Latinec odvisne stavke rad prepleta med seboj, Slovenec pa postavlja drugega ob drugega. Latinska stavčna struktura je, rekel bi, odsev rimskega družbenega reda: kakor je oblastni rimski duh vodstvo in ljudstvo vklepal v spone trde discipline na vseh področjih javnega in zasebnega življenja, tako so v latinščini posamezni deli miselnega kompleksa strumno podrejeni glavni misli: glavni stavek dela začetek in konec, ta dva držita kakor dve skobi celoto čvrsto vkup ter družita v sebi manjše in manj važne tvorine, ki so tudi na zunaj označene kot podredni elementi. Latinščina ravna tako zategadelj, ker ima na voljo obilico jezikovnih sredstev, ki ji zbog svoje prožne uporabnosti naravnost vsiljujejo to metodo. Skrbno izoblikovani sistem nominalnih glagolskih oblik ji omogoča s participialnimi konstrukcijami izražanje odvisnih misli glede na čas in vzrok, infinitivne konstrukcije pa podajajo vsebino substantivnih stavkov, ki opravljajo funkcijo subjekta ali objekta; a če Latinec uporablja za stranske okolnosti stavčno obliko, se njegovi finalni in konsektivni, pa tudi mnogi temporalni, kavzalni in koncesivni stavki s svojimi konjunktivi ostro odbijajo od indikativnega glavnega stavka, tako da je celota, pa kakor je že zazobčana, prepletena in zavozlana, vendarle nazoren in pregleden organizem, ki ni brez umetniških lepot. V slovenščini je stavčna zveza veliko bolj zrahljana. Tu imajo postranske okolnosti časa, vzroka itd. rade svoje samostojno življenje in pristopajo h glavni misli ali brez zveze ali s prirednimi vezniki. Seveda imamo tudi mi daljša in celo zelo dolga podredja, toda ta so drugačnega kova mimo latinskih. Prevajalec ne sme pozabiti, prvič, da je mogoče sleherni odvisnik spremeniti v prireden stavek, ker so odvisni stavki nastali iz priredij, drugič, da se v vsakem

odvisniku skriva kak stavčni člen, na primer: *Tantus omnium ardor erat, ut non ad bellum duci viderentur*: med četami je valovalo silno navdušenje; človek ni imel vtisa, da odhajajo na fronto. *Nullum intercedebat tempus, quin dimicaretur*: noben dan ni minil brez boja. Dalje je treba po slovensko prikrajati Latincu tako priljubljene, nam pa večidel togo in okorno zve-neče dvočlenske zveze z *et-et*, *aut-aut*, *neque-neque*, *cum-tum*, *ut-sic*, *non solum-sed etiam*; slovenščina ima v večini takih primerov raje enočlensko zvezo, na primer: *Magna erat praeda cum omnis generis, tum auri*: velik je bil plen vseh vrst, posebno zlata. Tudi tu velja potemtakem načelo poenostavljenja. V nasprotju z zamotano latinsko periodo je slovenska izredno preprosta: glavni stavek, invertiran relativnik, glavni stavek, glavni stavek, relativnik, glavni stavek, glavni stavek, glavni stavek, koncesivni stavek, glavni stavek —, taka je povprečna shema za slovensko periodo, vseskozi parataktno in čim manj obremenjeno s podrednimi stavki. Primer po navedeni shemi: Potemtakem je tudi celinska Grčija primorska dežela: kamor koli se je Grk obrnil, povsod je zadel na morje; saj ni v vsej srednji in južni Grški kraja, ki bi bil nad 60 km oddaljen od obale; in morje kliče: tudi Grka je mamilo; ne bil bi se mu odpovedal, pa ko bi mu bila zemlja mogla dajati vsega v izobilju; zategadelj je že zgodaj postal mornar in trgovec ter ustanavljal naselbine in kupčijska središča daleč po obrežjih Srednjega in Črnega morja.*

Oglejmo si zdaj nekaj latinskih period ter jih vzporedimo s slovenskimi! Prej pa še besedo, dve o antičnem pomenu pojma periode same.

V prozi so stari razločevali dvojno vrsto dikcije: *λέξις ἐλκόμενη*, ta teče v enakomernem zaporedju, rekel bi, v ravni črti (Herodot), in *λέξις κατεστραμμένη* ali *ἐν περιόδῳ*, ta je vase zaključena, zaokrožena ali periodična. Mi razumemo pod imenom periode umetno grajen stavčni sklop večjega obsega, katerega déli so kakor udje živega organizma in predstavljajo v sebi zaokroženo celoto, tako da se noben člen ne da iztrgati iz sklopa, ne da bi se zrahljala zveza med drugimi in uničila zaključena enota. Antični retorji pa so imenovali periodo (*ambitus*, *circumscriptio*, *circuitus*, *periodus*) že navadno stavčno podredje, sestoječe iz glavnega in odvisnega stavka, ako glavni stavek oklepa odvisnega. Tako je stavek *Socrates, cum occasio ex vinculis fugiendi data ei esset, mori maluit* po pojmovanju starih perioda, in sicer po shemi A(a)A. V širšem smislu pa so imenovali periodo tudi taka podredja, v katerih stoji odvisni stavek kot prorek pred glavnim stavkom kot porekom, recimo: *Quamquam excellebat Aristides abstinentia, tamen exilio decem annorum multatus est*, po shemi a/A. Sicer pa se dá ta stavek brez škode spremeniti v periodo v ožjem smislu: *Aristides, quamquam excellebat abstinentia, tamen exilio decem annorum multatus est*. Pač pa podredje, v katerem stoji odvisnik za glavnim stavkom (tako imenovana padajoča perioda

* Sovrè, Stari Grki, str. 7.

ali perioda s trohejskim stavčnim tonom), starim ni veljalo za periodo, na primer: Thucydides libros suos tum scripsisse dicitur, cum in exilium pulsus esset (A/a; v slovenščini en sam stavek: Tukidides je pisal svojo zgodovino baje v pregnanstvu). Ako sestoji perioda samo iz podredja dveh stavkov, se imenuje enostavna; če pa sta ta dva stavka razširjena z drugimi in se novi stavki z njima prepletajo, je perioda sestavljena: Ut saepe homines aegri morbo gravi, cum aestu febrigue iactantur, si aquam gelidam biberunt, primo relevari videntur, deinde multo gravius vehementiusque afflictantur: sic hic morbus, qui est in re publica, relevatus Catilinae poena vehementius reliquis vivis ingravescet. Shema: a($\alpha/3$)a:A(β)A. Prevod: Če hudo bolan človek pije mrzlo vodo, kadar ga kuha vročina, se rado primeri, da mu sprva odleže, nato ga pa bolezen pograbi s podvojeno močjo; podobno je s politično krizo pri nas: tudi ta je zaradi kazni Katiline začasno ponehala, vendar bo spet pritislila, in to še huje, ker so njegovi sokrivci živi. Ta lepi primer iz Cicerona ima en glavni stavek in štiri odvisnike, med njimi je eden druge in eden tretje stopnje, v prevodu pa je pet glavnih stavkov in štirje odvisniki, med njimi trije prve, eden druge stopnje.

V latinščini je treba delati razliko med periodami zgodovinarjev in govornikov. Historična perioda (Cezar in Livius) je namenjena za branje, torej prikrojena za oči, zategadelj se uklanja zakonu preglednosti, urejuje stavke strogo po časovnih razmerjih in daje prednost participialnim konstrukcijam, ki se vrstijo s temporalnimi vezniki cum, ubi, postquam etc. Poleg historične stoji v klasični prozi oratorična perioda, namenjena za poslušanje; tudi ta si seveda prizadeva za jasnost in nazornost, vendar stopajo pri njej participi v ozadje, zato pa češče uporablja finalne, konsektivne in hipotetične odvisnike. Prav posebno pa se trudi za blagozvočje, slogovni ukras in uravnovešenost med stavki in stavčnimi deli, celo glede dolžine in števila zlogov.

Vsaka, še tako obsežna perioda mora biti dvodelna, in sicer morata biti oba dela tako urejena, da drug drugega dopolnjujeta kakor stavek in nasprotni stavek, vprašanje in odgovor, pričakovanje in izpolnitev, skratka, predstavljati morata zaokroženo miselno in govorno celoto. Ta nujnost se izraža tako, da že del pred intervalom kaže na del za njim kot na svojo bistveno dopolnitev in da je perioda popolnoma razumljiva šele ob zaključku. Takšna je na primer naslednja lepa in vseskoz prozorna perioda v Liv. XXIII 25 (situacija po porazu rimske vojske v Litanskem lesu v cisalpinski Galiji, 216 pr. n. e.): Hac nuntiata clade cum per dies multos in tanto pavore fuisset civitas, ut tabernis clausis velut nocturna solitudine per urbem actā senatus aedilibus negotium daret, ut urbem circumirent aperirique tabernas et maestitiae publicae speciem urbi demi iuberent: tum Ti. Sempronius senatum habuit consolatusque patres est et adhortatus, ne, qui Cannensi ruinae

non succubuissent, ad minores calamitates animos summitterent. Shema: prvi del sestoji iz treh stranskih stavkov prve, druge in tretje stopnje, v sredi je glavni stavek, za njim pa dva odvisnika prve in druge stopnje: $a/\alpha/3 : A : b(\beta) b$; ta razvrstitev daje periodi v prvem delu rastoč (jambski), v drugem delu padajoč (trohejski) stavčni ton. V prevodu mora seveda izginiti sleherna sled za izvirnikovo periodo, nekako takole: Na novico o porazu je meščanstvo prebilo več dni v silnem strahu. Pozaprlji so trgovine in mesto je bilo prazno, kakor da se je zavilo v nočno samoto. Zategadelj je senat naročil edilom, naj obidejo ulice ter velijo prodajalne odpreti, da Rim ne bo kazal podobe javnega žalovanja. Tedaj je Ti. Sempronius sklical senatsko sejo; na njej je očete tolažil in osrčeval, češ, ko niso klonili po katastrofi pri Kanah, naj vendar pri manjših nesrečah ne izgubljajo glave. Od izvirnikove periode ni potemtakem ostal tako rekoč kamen na kamnu, vendar je v prevodu vsebinsko dodobra izčrpana ter približana naravi slovenskega jezika. Latinska perioda ima en glavni stavek in pet odvisnikov, slovenski prevod tudi pet odvisnikov, toda šest glavnih stavkov.

Rekli smo, da mora perioda biti zaokrožena, v vseh delih čvrsto povezana celota. Ta enovitost se najbolj pospešuje s tem, da se v periodi kar najmanj menjava subjekt. To za latinsko periodo zelo važno pravilo je lahko izvedljivo, ker ima latinščina izoblikovan pasiv, absolutni particip in participium coniunctum, Slovencu pa ta sredstva manjkajo. Primer: Caesar primum suo, deinde omnium ex conspectu remotis equis, ut aequato omnium periculo spem fugae tolleret, cohortatus suos proelium commisit: Cezar je dal odvesti vse konje, najprej svojega: hotel je, da bi bila nevarnost za vse enaka in da bi nihče ne mogel misliti na beg; zatem kratek nagovor in bitka je vzplamenela. Perioda se začinja z osebkom Caesar in končuje s povedkom commisit, vmes pa stojé finalni stavek in tri participialne konstrukcije, vse povezano z osebkom: A (a) A. To daje periodi strumno enovitost; v prevodu pa je pet subjektov, perioda torej razbita, zato pa izraz slovenski. Po zgradnji podobna Cezarjevi, dasi nekoliko bolj zapletena, je Livijeva perioda I 6: Numitor inter primum tumultum hostis invasisse urbem atque adortos regiam dictitans, cum pubem Albanam in arcem praesidio armisque obtinendam avocasset, postquam iuvenes perpetrata caede pergere ad se gratulantes vidit, extemplo advocato concilio scelera in se fratris, originem nepotum, ut geniti, ut educati, ut cogniti essent, caedem deinceps tyranni seque eius auctorem ostendit: Ko se je začel direndaj, je Numitor raztrosil glas, da so sovražniki vdrli v mesto ter napadli kraljevo palačo. Tako mu je uspelo zvabiti albansko mladež na grad, češ naj bi ga zasedla ter branila z orožjem v roki. Vtem sta mlada junaka krvavo obračunala z Amuliom ter se med veseljem vzklikanjem napotila k Numitorju. Ko ju je ta videl prihajati, je pri tej priči sklical ljudsko zborovanje; tu je naštel hudodelstva, ki jih je njegov brat zagrešil nad njim, objasn timer pokolenje svojih vnukov,

kako sta bila rojena, kako vzgojena, kako spoznana, slednjič pa je razglasil, da je tiran ubit in da je bil on tisti, ki je dal pobudo za njegovo odstranitev. Tudi ta perioda se začneja s subjektom in končava s predikatom; ta dva stavčna člena oklepata 50 besed, ki jih veže dvakraten participium coniunctum, dvakraten ablativus absolutus in dva časovna veznika. Shema je: A (a/b) A (c) A. V slovenščini je enotnost periode zrahljana: latinska perioda je strogo dvodelna ter ima en sam glavni stavek, podeljen na začetek, sredino in konec, in tri odvisnike prve stopnje, v prevodu pa je pet glavnih stavkov in devet odvisnikov, med njimi eden druge stopnje. Tudi ta zgled je prepričljiv dokaz za diametralno razliko med latinsko in slovensko dikiijo.

Če primerjamo obe navedeni Livijevi periodi glede na zunanji obseg proreka in poreka, vidimo, da sta zgrajeni do malega enako: prorek in porek imata v eni kakor drugi približno isto dolžino in sta potemtakem precej uravnovešena. (Številčno razmerje besed znaša pri prvi periodi 25:20, pri drugi 29:23). Tudi to je ena izmed lastnosti, ki jih imajo harmonično izdelane periode. Povsem drugačne vrste je naslednja Cezarjeva perioda (BC II 16): *Quod ubi hostes viderunt, ea, quae diu longoque spatio refici non posse sperassent, paucorum dierum opera et labore ita refecta, ut nullus perfidia neque eruptioni locus esset nec quicquam omnino relinqueretur, qua aut telis militibus aut igni operibus noceri posset, eodemque exemplo sentiunt totam urbem, qua sit aditus ab terra, muro turribusque circummuniri posse, sic ut ipsis consistendi locus non esset, cum paene inaedificata muris ab exercitu nostro moenia viderentur ac telum manu coniceretur, suorumque tormentorum usum, a quibus ipsi magna speravissent, spatii propinquitate interire parique condicione ex muro ac turribus bellandi data se virtutem nostris adaequare non posse intellegunt, ad eandem deditiois condicionem recurrunt.* Kaj vidimo? Tudi ta perioda je dvodelna, toda njen prorek je dvajsetkrat daljši kakor porek: ta šteje pet besed, prorek pa sto tri! Na prvi pogled je to razmerje v očitnem nasprotju z zahtevo harmoničnosti; in vendar perioda ni neharmonična. Da bi zabilisal neskladnost, je avtor dolgi prorek umetno razčlenil na tri približno enake dele z močno zarezo za glagoloma *posset* in *coniceretur*; to je storil tako, da je vsemu proreku dal obliko temporalnega stavka z istim subjektom *hostes* in s tremi predikati, podeljenimi na začetek, sredino in konec: *ubi viderunt* — *ubi sentiunt* — *ubi intellegunt*. V območju prvega povedka stoji dva relativnika in dva konsektivna stavka, v območju drugega en relativnik, en konsektivni in dva vzročna stavka — torej isto število kakor v prvem —, od tretjega povedka pa je odvisen en sam oziralni stavek. Prorek ima potemtakem deset odvisnikov. Shema periode: $a(\alpha) a/(\beta + \gamma) / 3 \parallel a(\delta) a/\epsilon / (3_1 + 3_2) \parallel a(\zeta) a : A$. Za prevajalca je perioda kljub popolni prozornosti trd oreh in ji je težko dati zadovoljivo slo-

vensko obliko. Po pravici povem, da sem se dolgo mučil, preden sem spalčil naslednji prevod, povsem zadovoljen pa nisem z njim: Sovražniki so se nadejali, da bo minilo precej časa, preden nam bo moč popraviti prizadeto škodo. Toda že po nekaj dneh so utegnili videti, da so naše pridne in prizadevne čete obnovile vse okope, tako da niso mogli misliti na nikako ukano in nenaden izpad: nikjer ni bilo šibke točke, da bi bili mogli obstreljevati naše ljudi ali z ognjem ogrožati oblegovalne naprave. Dalje so opazili, da je bilo mogoče vse mesto s celinske strani na isti način opasati z zidom in stolpi, tako da se sami na svojih utrdbah niso mogli čvrsto ustanoviti, ker se je okop, ki ga je nasula naša vojska, do malega stikal z mestnim obzidjem in so bili izpostavljeni metalnemu orožju. Njih topništvo, ki so si od njega toliko obetali, je bilo zaradi kratke razdalje povsem ob učinek, v borbi na enaki višini — eni z obzidja, drugi s stolpov — pa so vedeli, da našim niso bili kos. Zategadelj so privolili v kapitulacijo pod istimi pogoji. Prevod ima 7 glavnih in 12 odvisnih stavkov (5 prve, 4 druge, 2 tretje, 1 četrte stopnje) po shemi: A/a/a || B/b/β || C/c || D/d/γ/ 3 (4) 3 + 3₁ || E (e) F/F/δ : G.

Bolj uravnovešena in harmonično zaokrožena je naslednja Cezarjeva perioda (BCI21); a tudi v njej je najti nekaj mest, ki utegnejo nevarnega prevajalca zavesti v latinizme: Quibus rebus cognitis Caesar, etsi magni interesse arbitrabatur quam primum oppido potiri cohortesque ad se in castra traducere, ne qua aut largitionibus aut animi confirmatione aut falsis nuntiis commutatio fieret voluntatis, quod saepe in bello parvis momentis magni casus intercederent, tamen veritus, ne militum introitu et nocturni temporis licentia oppidum diriperetur, eos, qui venerant, collaudat atque in oppidum dimittit, portas murosque asservari iubet. Perioda je lepo pregledna in zgrajena po tej shemi: A(a/α/3)A(b)A(c)A. Glavni stavek zavzema začetek (Caesar z absolutnim participiom, zakaj ta je del glavnega stavka), sredino (tamen) in konec (eos... collaudat). Od njega je v prvem intervalu odvisen koncesivni prorek z dvema infinitivnima konstrukcijama, od teh finalni stavek, od tega vzročni odvisnik; v drugem intervalu je na glavni stavek navezan participium coniunctum z dopolnilnim finalnim stavkom; zaključni verbum finitum collaudat je okrepljen še s paralelnima glagoloma dimittit in asservari iubet: to daje poreku poudarno težino, tako da ima vsa celota rastoč ali jambski ton. Kako bi se dala perioda dobro prevesti? Prevajalci, na plan! Če ste se kaj naučili iz teh vrstic, prevedite jo!

Vodnik pravi v Pismenosti: Besede iz dveh skup staknjene so per nas zlo redke, recimo vodotoč, trinog, stoleten, černoles. Namesto stikanja dveh rajši vsako posebej stavimo, koker: hišne vrata, rojen list, nogač namesto velikanog. Dajnko je prvi svaril pred nezmerno rabo zloženk. Za njim so svarilo ponavljali vsi slovničarji: Slovenec se varuj, da bi nemške zloženke tesnosrčno posnemal, saj jih more dovolj nadomestiti z nezloženimi besedami ali pa tako, da določilne besede razveže v pridevnike. Metelko priporoča za zloženke naslednje nadomestke: izpeljanke, n. pr. zvonar za zvonolivar; pridevniško izražanje: močnata jed, ne mokojed; opisovanje: ključ od hišnih vrat za nem. Haustorschlüssel.

Starejši slovničarji so torej zloženke le neradi gledali in se jim po sili skušali izogniti. Bali so se pač nemškega vpliva. Vendar so šli predač, saj imamo brez dvoma tudi precej ljudskih zloženk; po njih vzorcu pač smemo delati tudi knjižne zloženke, kadar jih potrebujemo, zakaj zloženke so po besedah znamenitega slavista Vatroslava Jagića »eminentna kulturna potreba vsakega jezika, ker na kratko in jedrnatno izražajo pojme«.

Prva vrsta zloženek, ki je v ljudskem jeziku močno zastopana in še zmerom živa, so tako imenovane svojstvene zloženke; prvotno so bile pridevniki in izražajo lastnost, ki se prideva samostalniku. Vzemimo za primer ptiča, ki ima črno glavo. To je črnoglav ptič. Sestavna dela sta se zlila v enoto in stopila kot pridevnik v službo samostalnika ptič. Kot enota pomenita neko lastnost, ki jo ima bitje ali stvar. Iz takih zloženih pridevnikov so seveda vsak čas lahko nastajali samostalniki z dodajanjem pripon: trmoglav — trmoglavec, trmoglavka, trmoglavost. Iz obilice nekaj zgledov: ptič z debelo glavo je debeloglav; možakar širokih pleč je širokopleč; potok, ki naraste ob hudi uri, je hudournik; kdor ima kodraste lase, je kodrolas; kar ima tri glave, je triglavo in taka gora je Triglav; cvetica, ki cvete o veliki noči, je velikonočnica. Takih zloženek ima ljudski jezik nekaj sto. So pristno slovenske in jih nihče nima pravice preganjati.

Med preprostim ljudstvom so tudi udomačene zloženke, ki imajo v drugem delu izglagolski samostalnik. Miza, ki jo je črv, je črvjedna; priprava, pri kateri se kolo vrti, je kolovrat; mesec, v katerem listje pada ali gni, je listopad ali listognoj. Pot, po kateri vozi kolo, je kolovoz. Žival, ki je med, je medved. Priprava za rezanje slame je slamoreznica. Kraj, kjer je ograjena vinska trta, imenujemo vinograd. Nož, s katerim reže trto, je viničarju noraz. Mož, ki konje dere, je konjederec.

Glagolske zloženke imajo dva dela: določilno in osnovno besedo. Taka osnovna beseda je n. pr. seč ali sek, izpeljana iz glagola seči ali sekati. Kakšne vrste je, pove določilna beseda: drvoseč, senosek. Glagolske zloženke imajo stavčni pomen. Ker je v osnovni

besedi glagolska oblika, to je povedek, ima določilna beseda lahko pomen kateregakoli drugega stavčnega člena. Drvo seč lahko pomeni 1. da se drva sekajo, 2. tistega, ki seka, 3. kraj, kjer se sekajo, 4. čas, ko jih sekamo. Glagolskih zloženk v slovenščini sicer ni brez števila, vendar pa dovolj, da ljudstvo po njih lahko dela nove. Zatorej jih slovnica ne preganja in tudi dovoljuje delati po tem vzorcu.

Kaj torej preganjamo? Prvo pravilo je, da ne rabimo umetnih zloženk tam, kjer imamo zanje enotno besedo. Ne bomo rabili ruske izposojenke vodopad, ko pa imamo domači slap; rekli bomo parnik, ne parobrod. Drugo je, da slovenski jezik ne sestavlja več — če jih je sploh kdaj — dveh samostalnikov, če drugi ni izglagolski. Nemškega Wolfsgrube ne slovenimo z volkojama, marveč z volčjo jamo. V preteklem stoletju so na silo kovali zloženske, včas kar smešne, večinoma po nemškem vzorcu: rokopoljub, ognjegasec, milodar, rudokop, Inomost, Frankobrod itd. Prijele so se prav redke, n. pr. kolodvor, vodostaj, drevored, druge je jezik zavrgel. Toda v najnovejšem času so take zloženske zlasti v naslovih in napisih spet postale moda, ker se menda nekaterim zde silno imenitne: Kurivopromet, Bocapromet (!!!), Slovenijašport, Elektrodivigalo, Opremotehna, Celeasad, vodohram itd., itd. Naši bralci so se gotovo že spotaknili obnje in nam bodo lahko postregli še z marsikatero cvetko.

Zloženk, ki imajo v obeh delih tujko, ne sodimo po zgornjih zakonih. Dovoljene so, če jezik nima zanje ustreznega domačega izraza: avtogaraža, avtostrada, elektromehanik. Niso pa dovoljene zloženske dvoživke z domačo besedo v enem delu, zatorej ne alfažarki, fotocelica, avtopromet, ampak žarki alfa, fotografska celica, avtomobilski promet.

Kar zadeva kratice, so poglavje zase in ne spadajo sem. Vendar je treba pripomniti, da tudi one utegnejo kaziti jezik, če jih je preveč.

Toliko za prvo silo o perečem vprašanju zloženk, prav nič pa ne dvomim, da se bomo na željo naših bralcev še toliko — in tolikokrat morali vrniti k njemu.

A. Bajec

VEJICA OB SESTAVLJENIH VEZNIKIH

SP pravi: Kadar si v zloženem stavku sledita dva veznika, stavimo vejico po logični zvezi, n. pr. Votlina je suha in, ker je ne doseže nobena sapica, tudi topla.

V tem zgledu je med vezalno priredje Votlina je suha in (je) tudi topla vrinjen vzročni odvisnik ker je ne doseže nobena sapica. Po slovenski stavi vejice mora biti odvisnik* ločen od nadrednega stavka, torej v tem zgledu vejica loči veznika in, ker.

Drugačna je danes raba, kadar oba veznika stojita na začetku stavka. Oglejmo si naslednji zgled: In če pogledamo v človeško dušo, je stvar ista. Med obema veznikoma ni vejice, ker ju

smatramo za nekaj enotnega, a Prešeren bi jo bil še postavil. Priznati je treba, da gre tukaj za slogovno pomanjkljivost, ker je vezalni veznik in na začetku pravzaprav čisto odveč. Če pa smiselno veže stavek s prejšnjim, bi bilo dosledno, da pišemo in z malo, za njim pa vejico.

Kako pa je z razširjenim veznikom pred ko? Tukaj je stava vejice bistveno važna za pomen: Pred ko (= preden; razširjeni veznik!) se je zasvitalo, je zapel ptič. Čisto drug je pomen, če je pred ostal še prislov in je ko prosti veznik: Pred (= poprej, namreč takrat), ko se je zasvitalo, je zapel ptič.

Oglejmo si še druge sestavljene veznike, ki jih navaja SP! Hkrati lahko obravnavamo precej ko, brž ko, vtem ko, potem ko. Jasno je, da gre za prislov, ki se je zlil z veznikom. Prvotni stavek: Pridem brž (namreč takrat), ko bom utegnil je dobil s premikom vejice pomenski odtенок, čeprav skorajda nezaznat: Pridem, brž ko bom utegnil.

Razširjenima veznikoma namesto da, češ da je prvotni adverbialni pomen na meštu, hočeš močno obledel in je zlitje z veznikom razumljivo.

Ne strinjam pa se s SP (pa ga vseeno ubogam), če šteje kaj da, kako da med sestavljene veznike. Naj utemeljim! Stavek: Vprašal sem jo, kako da (=zakaj) poje, ko pa ji je mati bolna, je skrčen iz prvotnega: kako je to, da poje. Ločiti ga moramo od načinovnega: Vprašal sem jo, kako poje, visoko ali nizko (tukaj je da sploh napačen!). Ta razloček bi se po mojem dal močnejše poudariti tudi s pisavo: Vprašal sem jo, kako, da poje, ko pa ji je mati bolna.

SLOVNIŠKE IN PRAVOPIISNE DROBTINE

Premik zlogovne meje pri *l*, *l'*, *n*

Starejše slovenske slovnice, še 4. izdaja Breznikove (1934), govorijo o topljenem ali mehkem *lj* in *nj* v slovenščini, ki da sta po izreki enotna, ne dvojna glasova. Ta topljena glasova (*lj*, *nj*) da je treba ločiti od primerov, kjer *lj*, *nj* predstavljata dva samostojna glasova (*l + j*, *n + j*). Ločiti da je treba *lj* v primerih beljak, Celje, kljun, ulj itd. od *l + j* v: s sol-jo, z žival-jo, kobil-ji, povel-je itd., dalje *nj* v besedah vonj, vonjati, konj, konja, sanje, manjši itd. od *n + j* v primerih: z dlan-jo, s stran-jo, Ribničan-je, petelin-ji ipd.

Že Slovenska slovnica za 3. in 4. razred srednjih šol (1940) tega ne loči več, prav tako ne Slovenska slovnica 1947 in Slovenski pravopis 1950. Slovnici se vprašanja topljenega *lj*, *nj* sploh ne dotikata, Slovenski pravopis 1950 pa pravi v § 50, č (O razzlogovanju): »znaka *lj* in *nj* sta enotna, zato ju nikoli ne delimo, tudi tedaj ne, kadar sodi j k obrazilu: po-lje, ko-ljem, vo-lja, zna-nje, ža-njem, pe-te-li-nji, s so-ljó, z ži-va-ljo, z dla-njó, s stra-njo«.

Iz tega se dobro vidi, da gre tu za dva po postanku različna lj in nj, ki sta sovpadla in danes za pisavo predstavljata enoten znak. V § 81 pa pravi SP: «Pisana lj in nj govorimo razločno v obeh sestavnih delih: ljúb, kônja; na koncu zloga (besede) se drugi del ne izgovori, prvi del pa je bolj izrazito artikuliran, mehek in jasen glas (bòl', kôn' za pisano bolj, konj).» Tukaj se torej edino še za konec besede priznavata nekakšna mehka in jasna l' in n'. V gorenjščini je tudi ta mehkoča in jasnost že docela izginila. Zato navadno Gorenjci tudi v knjižnem jeziku končni l' in n' izgovarjajo trdo, to se pravi brez sleherne »mehkobe in jasnosti«.

Starejše ljudi, ki so se učili slovenščine še po Breznikovih in starejših slovnica, pa novejše formulacije motijo in v novejših slovnica, jezikovnih vadnicah ter v SP 1950 zaman iščejo pojasnil o topljenem lj in nj oziroma dvojnem izgovoru teh dveh znakov.

Zakaj smo to razlikovanje opustili? — Prvotna slovenščina je imela tri mehke zvočnike: ř, l', n' (kakor praslovanščina). V poznejšem slovenskem razvoju so imeli deloma vzporeden razvoj, vendar pa drugačnega v začetku, sredini ali na koncu besede. Mehki ř, l', n' imajo v glavnem dve smeri razvoja: otrditev v r, l, n ali razcep v r + j, l + j, n + j, t. j. v svoje prvotne elemente. Ker pa je otrditev vezana predvsem na konec besede ali na lego pred soglasniki, nastane možnost, da ř, l', n', če pripadajo obrazilu, v edninskem imenovalniku otrde, v vseh ostalih sklonih pa razpadejo v r + j, l + j, n + j. Proti praslovanski in prvotni slovenski obliki se sedaj premakne zlogovna meja:

psl. in prv. slovensko:

cê-sa-řb
go-spo-da-řb
kra-l'b
chř-me-l'b
me-tu-l'b
ko-ńb
pb-ńb

cê-sa-řa
go-spo-da-řa
kra-l'a
chř-me-l'a
me-tu-l'a
ko-ńa
pb-ńa

današnje slovensko (narečno):

ce-sar ce-sar-ja
go-spo-dar go-spo-dar-ja
kral kral-ja
hmel hmel-ja
me-tul me-tul-ja
kon kon-ja
pan pan-ja

Otrditev v nomin. sg. upoštevamo v pisavi samo pri r (cesar, gospodar), ker je tukaj že popolna, ne pa še pri l' in n', ki ju imamo v nekaterih narečjih še ohranjena; zato pišemo nom. sg. kralj, hmelj, metulj, konj, panj. Izgovor pa velja, kakor je določeno v SP 1950, § 81, ne samo za primere, kjer stojijo ř, l', n' v obrazilu, marveč tudi tam, kjer so v začetku ali v sredini besede. V narečjih imajo imenovani psł. glasovi lahko tudi še drugačen razvoj, a za knjižni jezik to ne pride v poštev.

Glede na razcep ř, l', n' v rj, lj, nj je tudi razumljivo, zakaj ne v pisavi ne v izgovoru ne ločimo več med lj v s Celjem in lj v s soljo, dalje med nj v s konjem in nj v s stranjo. V izgovoru sta se izenačila, zato tudi razlikovanje v pisavi pri razzlogovanju ni več potrebno.

R. Kolarič

Roler - kotač

Zadnje čase se pogosto sliši za vse vrste motociklov z nizkimi kolesi izraz *roler*, kar se v nemščini piše *Roller*. Spočetka je že kazalo, da bo *lambreta* ali *vespa* postal skupen izraz, saj so prvi taki nizki motocikli prišli k nam iz Italije. Ker sta pa poslednji dve besedi bolj tovarniški znamki, zato ne prideta v poštevek kot skupen izraz. Za skupno ime so v zadregi tudi Francozi, Italijani, Srbi in morda še kateri narod. Navadno si pomagajo z angleškim izrazom *scooter*; ta pomeni naše »kotalke« in zato »kotalk« ne kaže jemati za skupni terminus nizkih motociklov. Slovenci imamo dve možnosti, da ali prevzamemo že na pol mednarodni izraz *scooter* in ga pišemo, kakor Srbi, fonetično *skuter* ali pa poiščemo ustrezen domač izraz, ki pa zaradi vsakdanje rabe mora biti kratek. Da ostanemo pomensko blizu *scooterju* in *Rollerju*, je najbolje, da vzamemo izraz *kotač*. Beseda *kotač* pomeni v vzhodnoslovenskih narečjih isto, kar v zahodnoslovenskih kolo. Če smo besedi kolo razširili pomen tudi na »bicikel«, lahko analogno izraz *kotač* razširimo tudi na nizke motocikle ali skuterje.

R. Kolarič

Znaka *u* in *w* v naših slovnica in v Slovenskem pravopisu 1950

Od 1. izdaje Breznikove Slovenske slovnice, 1916, ki je začela obravnavati tudi izreko glasov knjižne slovenščine, se po slovenskih slovnica in jezikovnih vadnicah pojavljata znaka *u* in *w*. Mnogi jima ne vedo prave glasovne vrednosti ter ju včasih enačijo, včasih ločijo. Ta nejasnost moti zlasti učitelje, ki imajo opravka z gluhonemimi ali slepimi otroki.

Imenovana izdaja Breznikove slovnice loči 1. ustničnozobni v (varuh, voda, vino, zvest, svet; vrana, vreti, vroče, črvje ipd.); v opombi pa dostavlja Breznik, da se po Gorenjskem, Primorskem in Koroškem ta v govori »ko dvoustnični v (w)«, česar se je v olikani govorici ogibati; 2. dvoustnični v (w) in 3. soglasni u (*u*). Drugi in tretji glas je Breznik strnil v 2. točki pravila (§ 30) takole: »Na koncu zlogov, t. j. na koncu besed in v začetku zlogov pred soglasniki (razen r) se govori dvoustnični v (w) ali soglasni u (*u*)».

Ta formulacija je za tistega, ki stvari dobro ne pozna, nekoliko zapeljiva, ker človek sprva misli, da je »dvoustnični v (w) = soglasni u (*u*)«. Sicer je iz nadaljnje razlage in zgledov razvidno, da je Breznik oba glasova natančno ločil, vendar je nejasnost iz pravila bila odločilna, kakor so se mi na to pravilo nekateri sklicevali. Pravila so se dijaki še učili, zgledov pa navadno ne.

Glasova v in w sta prava spiranta, in sicer v ustničnozobni, w pa dvoustnični; *u* je soglasniški u, ki ga Breznik dobro razlaga kot »do soglasniške kolikosti okrajšani samoglasnik u« (§ 30).

Trojni izgovor v-ja poznajo tudi kasnejše izdaje Breznikove Slovenske slovnice, medtem ko pozna Slovenska slovnica za 3. in 4. razr.

srednjih šol (Breznik, Bajec, Kolarič, Rupel, Sovrè, Šolar), Ljubljana 1940, samo ustničnozobni v in dvoustnični ų, oba kot zveneča pripornika (§ 2, t. 5, preglednica). Isto ima Slovenska slovnica uredniškega odbora 1947 (§ 2, t. 2 a, b in 5 v preglednici).

V § 6 »Črka v« pa se tudi govori le o ustničnozobnem priporniku v (pred samoglasniki, pred r in l ter v skupini rvj) in dvoustničnem ų. V izrazu »dvoustnični ų« sta zapopadena dva Breznikova glasova: »dvoustnični w« in »soglasni ų«. Breznik obravnava »dvoustnični w« skupaj z »ustničnozobnim v«. Zato so se tudi neslovničarjem pojmi nekoliko zmešali.

Novi Slovenski pravopis 1950 pravi v § 81, da se pisani v »govori na koncu zloga (besede) kot ų (óųca, pràų, črų, vrųca); tudi v tujkah (áųto, arhíų); pred samoglasniki in pred r ga izgovarjamo kot ustničnozobni v: víti, védeti, váditi, vès (vəs), vóz; vréti, vráta, víť; prav tako še v skupini rvj (z vrvjo); »pred istozložnim l izreka omahuje med v in ų; pred istozložnim soglasnikom« (izvzet je l) »se v izgovarja ali kot ų ali kot u, kar je odvisno od zveze v govoru; pisano vdán govorimo (wdán ali udán)«.

Tukaj se torej v transkripciji nenadoma zopet pojavi znak za dvoustnični v (w), ki ga v razlagi še ni, kakor ga ne poznajo tudi slovnice od 1940 dalje. Zatorej ne bo odveč določneje ugotoviti izreko: Knjižna slovenščina rabi edinole ustničnozobni v in dvoustnični ų. Glas w poznajo samo narečja.

R. Kolarič

Lojze Zupanc

BELOKRANJSKA BESEDA

Oton Župančič je belokranjskemu jezikovnemu zakladu hvalo dolžan, če je tolikanj obogatil slovenski knjižni jezik. Govorica belokranjskih pripovedk je kratka, jedrnata in jasna. Naj jih pripoveduje pastir, pirnik na svatbi ali ženica na varki mrliča, vedno je tesno povezana z življenjem tistih, med katerimi živi. V njih je ohranjeno besedišče, ki dela naš jezik plastičen in pojoč. Stare besede, ki jih je papirnati jezik odrinil v pozabo, so nam pripovedke znova oživile ter s tem oplodile izraznost sodobnega slovenskega knjižnega jezika.

Pomudimo se ob nekaterih primerkih, za katere nikakor ne moremo trditi, da so v rabi zgolj kot lokalizmi, saj marsikaterega poznajo tudi druga narečja. Zares bi bilo škoda, če bi knjižni jezik zavrgel besede, kakor so n. pr. blago (živina), besnják (jezljivec), betičen (svoje glav), bodílj (pljučnica), buliti (mukati), burkljast (neroden), debèr (soteska), dobríchnik (dober človek), drežnjalo (sitnež), imenjak, izrodek, kálanica (poleno), líčiti, locanja, mlamol (prepad), mokrc (deževni veter), kopinka (robida), grocelj (belo proso), škópnjak (snop), škopnjakov ritnik, otep, žito plenja, proso manejo menci ali menčevke, kopača (rovnica), rovača

(kramp), kupljénik (mernik), nástil, pášinec (pašnik), kravájček (hlebček), prôsci (snubci), pir (svatba), nakolenče (otroče), vrtánj (kolač), vuzem (velika noč), vigred, zlog drv (skladanica), bujati (bujno rasti), čreplje (črepinje), izjedljivec (izbirčnež), banávz (mojster skaza), lisjak bavka, samina (samota), sklednik, žličnik, zglávník (blazina in panjač), odhódnja (slovo), ogláv (urbas), pírav (trhel), pítoven (rejen), polník (korec), poprh (nova tanka plast snega), prekast (škilav), prócaina (košek), ajda gre v rdéselj, silák (močan človek), ptice ščerlé, švigelj (suh dolgin), otódi (ravnokar), úžgec (pokvarjeno vino), váruška (pestunja), véhavec (omahljivec), vigenj (kovaško ognjišče), zmenè (bastard), draga (dolina), jáhanec (jezdni konj), krpéli (cunje), matór (star), ostròg (tabor), práščiti (planiti), sničav (radoveden), skvóžnja (luknja), šivavec (krojač), veličav (bahat), palíska (prah v mlinu), kamen blunkne v vodo, besedun (govornik), celec (nepregažen sneg), izmlačenka (omlačeno žito), ljudína (velikan) itd. itd. Župančičev jezik je zato tako lep in plastičen, ker uporablja tudi te prvine belokranjskega pogovornega jezika.

Boris Paternu

IZ ZGODOVINE SLOVENSKE LITERARNE KRITIKE

Nadaljevanje in konec

Kljub temu da je Trdina v svojem Pretresu precej skop v neposrednih teoretičnih opredelitvah do literarne umetnosti, lahko iz posameznih izjav dokaj otipljivo razberemo obrise nekaterih njegovih nazorov o bistvenih vprašanjih tega problema.

Vsekakor je važno — za tedanje miselnost še posebej važno — dejstvo, da je na vidnem mestu proglasil pesniško umetnost za estetsko kategorijo, ki naj bo v prvi vrsti podvržena oblikovno estetski presoji. Ta nazor izpoveduje neposredno pred zaključkom Pretresa, ko odločno obsoja izrazne ter oblikovne slabosti Tomanove rodoljubne poezije: »Kar zadene poetiški duh, bomo tudi zanaprej njegove zmožnosti priznali. Pa ta pesniški duh bi se bil imel po gotovih vodilih ravnati in se postav držati, katerim se noben izvrsten pesnik ne odreče. Notranji red in priličnost vnanje oblike je neobhodna potreba poeta. Zakaj pesništvo je lepoznavna vrednost, ki ne sme samo dobre misli razodevati, ampak mora te misli tudi v prijeten kalup dejati.« Skladno s to postavko, ki literarni umetnosti določa v prvi vrsti lepotna merila in posredno zavrača narodno budniška, je tudi njegovo mnenje o Jakobu Zupanu: »Zupan je bil namreč goreč Slovenec, ki je svoj narod tudi na vsako vižo v pesmih povzdigovati hotel. To bi bil on lahko po drugi poti storil, kakor je pa tista bila, ki jo je nastopil... Z Zupanom vred je imel večji del teh mož pesništvo za šalo, o kateri zamorejo svoje šale in burke uganjati.« Podobnih mest, ki ločijo »iskrenega domorodca« od pravega pesnika, ki torej zavračajo merila političnega utilitarizma in branijo prvenstvo lepotnih načel, bi lahko našli še več.

Drugo, nič manj pomembno stališče do enega izmed osrednjih vprašanj literarnega nazora najdemo v Trdinovi zahtevi po svobodi osebne pesniške izpovedi. To misel je prvič določneje izrazil pri ocenjevanju Vodnika. Bistveno slabost njegove poezije vidi namreč v tem, da »ni smel svojih občutljajev popolnoma, v vsej visokosti in obširnosti razodeti«, ker je bil pač duhovnik. Prava zavzetost za svobodo pesniškega ustvarjanja pa mu privre na dan pri oceni »novega duha« Čbelice: »Več se ne dado misli zadrževati, to, kar je srce večidel mladih pesnikov navdajalo, je prišlo v ‚Čbelici‘ na svetlo... ‚Čbelica‘... da zaporedoma štiri roje, ki jih zgolj nov, od poprejne pisarije popolnoma razločen duh preveje. Posiljen, težek govor zgine; sužnost v pisanju, ki je Vodnik otresti ni smel, neha; srce govori tako, kakor se resnično občuti, in ne razodeva navdušeno reči, ki so mu laž, vraža in dušna prenapetost.«

Tretji vidnejši princip, ki pa izhaja iz prejšnjega in je v njem že deloma zaobsežen, je princip, da mora biti poezija izraz in predmet čustvenega doživljanja. Te postavke ni nikjer posebej definirjal, toda v njegovih sodbah igra tolikšno vlogo, da jo upravičeno postavimo med vidnejše prvine njegove miselnosti. Že pri oceni Čbelice smo videli, da njeno poezijo ceni predvsem zato, ker v njej »srce govori tako, kakor se resnično občuti«. Kritik je celo svojo glavno misel, da je Prešernova pesem nad Veselovo, oslonil prav na to zahtevo: »Kar zadene pesniško vrednost samo na sebi, ne moremo sicer Koseskega pevcu Sonetnega venca in Krsta pri Savici predpostavljati. Naj beremo tudi najbolj pesniške pesmi njegove, nas vendar nikdar tisti ogenj ne bo tako zelo užgal, kakor nas pri branju Prešernovih poezij prevzame.«

Temu merilu ostane Trdina zvest tudi pri oceni nabožnih pesmi. V slovenskih »cerkvenicah« namreč pogreša »visokega navdušenja in nekega svetega ognja« ter meni, da »le tako zamorejo srce bralca, pevca in poslušalca ogreti«... Prav tako pri Vodniku pogreša »viharja, groma in bliska« in toži, da »vse teče brez strasti v eno mero naprej«. Te »strasti« pa najde dovolj pri Tomanu, kjer »vse živi, se giblje, vre, šumi in kipi. Reka njegovih občutljajev ni stoječa voda, ampak dere viharno po pečini in dolini«, tako da bralca, ki ga prvič bere, res navduši.

Vsa tri Trdinova načela — zahteva po estetski presoji del, zahteva po svobodi pesniške izpovedi in zavzetost za poezijo pristnega čustva — so bila v času, ki je obračal Prešernovi poeziji hrbet in tičal v utilitarističnem pojmovanju poezije, zelo važna. Ne bo slučaj, da so v Trdinovem Pretresu izmed vseh načelnih opredelitev dobila še najbolj vidno in najbolj deklarativno obliko. To nas opravičuje, da si jih izberemo za izhodišče nadaljnje presoje Trdinove kritike. Vsi trije principi so tudi take narave, da posegajo v jedro literarnega nazora in bi morali, vsaj če bi bili v avtorju zares trdni, dati določen pečat njegovemu celotnemu kritičnemu postopku. Koliko se je to v resnici zgodilo, nam mora pokazati pozornejši pregled njegovih kritičnih izvajanj.

Če hočemo preveriti moč in daljnosežnost Trdinovega nazora o pesništvu kot »lepoznanski vednosti«, moramo seveda najprej ugotoviti, kolikšno pozornost je pri ocenjevanju sploh posvetil čisto oblikovnim

ter izraznim prvinam poezije. Kako daleč je mogel pri tem svojem opravi-
vilu poseči? Kako se je znašel v umetnostnem svetu pesništva in kam
je težil?

V množici Trdinovih kritičnih opazanj lahko odkrijemo več pro-
blemsko ločenih področij, na katera je usmerjal svojo presojo. Tu nas
mora zanimati predvsem tisto področje, ki ga on sam nekajkrat imenuje
»obleka« ali »oblika« pesmi. Iz nekaterih mest je razvidno, da to splošno
in neoprijemljivo oznako razčleni v »notranjo« in »vnanjo« obliko. Vse-
bina, ki jo pripisuje obema pojmom, je preprosta. Pod »vnanjo« obliko
misli jezik, pod »notranjo« pa kompozicijo pesmi. Obema je posvetil
sorazmerno precēj pozornosti.

Notranjo »sestavo«, t. j. kompozicijo pesmi omenja pri celi vrsti
pesnikov. Pri Kastelcu, kjer njegova oblikovno estetska kritika doseže
vrh, se prav ob vprašanju kompozicije pomudi dalj časa in prihaja do
bistrih pa tudi spretno izraženih ugotovitev. Pesniku očita, da v nje-
govih delih ni prave »harmonije smislov«. Da so Kastelčeve pesmi
»v svoji notranjosti pretrgane, tako da misel, ki bi imela koj za prvo
slediti, šele za peto ali šesto na vrsto pride«. Skratka, pesnik je čisto
svojo misel »zdaljšal in pa stanjšal« vse do nerazumljivosti. Pri Valjavcu
se mu spet zde nekatere pesmi predolge. Pri Malavašiču odkrije, da je
»sestava posiljena in trda« in podobno. Drugje pa hvali Svetca, češ da je
njegova »poglavitna prednost natančna logika, ki se nam v vseh pesmih
razodeva«. Vse te ugotovitve kažejo, da je imel Trdina kot kritik dokaj
razvit čut za mero in je zato prav estetiki kompozicije posvetil precejšnjo
pažnjo. Smer, kamor je pri tem svojem opravi-
vilu težil, je jasna in pre-
prosta: v pesmi naj vlada logika misli, razumski red stvari ter pravi
občutek za mero.

Še več pozornosti je kritik posvetil »vnanji« obliki poezije — pesni-
škemu jeziku. Jezikoslovna kritika je nit, ki neprestano prepleta avtor-
jeve sodbe. Kakšna so merila, s katerimi presoja jezik pesnikov? In
koliko ta merila posegajo v estetsko območje pesništva? — Kriteriji, ki
jih srečujemo zelo pogosto, so: razumljivost, čistost in slovniška pra-
vilnost jezika. To seveda še niso vidiki estetske presoje, toda pri takrat-
nem stanju slovenskega pesništva se jih noben kritik ne bi mogel in ne
smel ogniti. Vendar Trdina ni obstal pri njih. Dojem jezikovne lepote
mu ni neznan in videti je, da mu daje celo večjo pozornost kot ome-
njenim jezikoslovnim vidikom. Lepoto jezika najčesče čuti v »lahkoti«,
»gibčnosti« in »uglajenosti« izraza, medtem ko ga motijo »trdota«, »po-
siljenost«, »teža« in »okornost«. Oznake so precej splošne, vendar take,
da že tipljejo v slog pesniškega izraza. Saj ne zajemajo samo običajne
spretnosti izražanja, temveč instinktivno posegajo tudi že v ritmični tok
pesniške govorice. Kritik pa ne ostane samo pri tej neopredeljivi estetiki
opazanja. Ko ocenjuje Vodnika, poseže v bolj določene prvine stila: »Torej
je jezik Vodnikov sicer lep, kakor je prva zelenjava pomladi lepa, in
gibčen kakor pomladno šumenje studenca; pa manjka mu dišave, krasote
in cvetja, manjka mu viharja, groma in bliska. Vse teče brez strasti v
eno mero naprej. Ko ta jezik beremo, gotovo rečemo: Lepo sicer, pa
tako govori tudi prosti ratar.« V citirani oceni je jasno izražena težnja

po višjem, figurativno bogatejšem izrazu, ki naj bo nad preprosto ljudsko govorico. Toda na tem področju jezikovnega izraza, na področju, ki od kritika zahteva že določeno stilno opredelitev, Trdina ni več dosleden. Medtem ko se zgoraj, kot smo videli, zavzema za višji, verjetno celo romantični izraz, pa ga pri Prešernu pritegne nekaj, kar temu stališču nasprotuje. Prešernov jezik namreč z velikim odobravanjem označi za »govor, ki ga vsak otrok zapopade«. »Tu je,« nadaljuje kritik, »neizmerno lepih in visokih misli, pa one niso temno in visoko, ampak v domačem jeziku po domače povedane. In to je brez dvombe večja umetnost kakor pa izraz visokih misli v visokih besedah.« Tudi če upoštevamo avtorjeve postranske namene (Vodniku hoče pač zmanjšati poetičnost, Prešerna pa braniti z razlogi, ki bi morali prepričati tudi nasprotnike Prešernove poezije in jih odvrniti od Vesela) ter njegovih trditev ne jemljemo kot dobesedno izpoved lastnega nazora, teh stališč ne moremo docela vskladiti. Nedvomno gre za nejasnost v Trdinovi literarno stilni usmerjenosti, ki jo bomo lahko zasledili tudi še kasneje. Kljub temu nedostatku pa moramo priznati, da je Trdina tudi kot jezikovni ocenjevalec sledil pretežno estetskim vidikom. Pri tem je posegel v dve temeljni stilni sestavini pesniškega jezika: v njegovo ritmično in figurativno, torej v glasbeno in pojmovno vsebino. Da je tu ostal brez prave orientacije, je spričo avtorjevega začetništva razumljivo.

Vidimo torej, da je Trdina s precejšnjim prizadevanjem pritegnil v obravnavo nekatera pomembna estetska vprašanja poezije, predvsem kompozicijo in jezikovni izraz. Pri presoji kompozicije so ga vodili nagibi izrazito razumske narave, pri opredeljevanju do pesniškega izraza pa predvsem njegove čustvene zahteve, ki so težile po ugodju slušne uglašenosti in po mladostno razviharjenem doživljanju. Pri estetski kritiki izraza je njegov instinkt segel dlje kot njegova zavest, ki je bila še premalo izobrazena, da bi prišla do razčlenjevanja in jasne opredelitve.

Ce zdaj premislimo vsa dognanja, do kakršnih se je dokopal v estetizirajočem delu svoje kritike, moramo pa vendarle ugotoviti, da so kljub nekaterim bistrim zapažanjem nekoliko preskopa, da bi mogla sama po sebi opravičiti avtorjevo postavko o poeziji kot »lepoznanski vednosti«. Brez dvoma pa pričajo, da je Trdina ne le kot vnet zagovornik Prešernove poezije, temveč tudi kot literarni kritik in teoretik težil k estetski presoji pesniških del. Svojemu stremljenju je seveda postavil mejo. Postavil z obsodbo brezvsebinske lepote, z odporom do izraznega artizma, ki bi bil sam sebi namen. Nasprotuje namreč poeziji, ki nam »le lepo, pa votlo govorjenje ponudi, ki se nam kakor prazna srebrna nožnica Kljukčevega sovražnika v pripovedki zdi«. Ta odklon od artističnega formalizma kaže, da je veliko važnost pripisoval idejni, lahko bi rekli tudi idejno estetski vsebini pesniškega dela. To področje mu je moralo biti celo mnogo bliže. V Pretresu je namreč največ kritičnih moči posvetil prav idejnim prvinam pesništva. Odkrijemo lahko mesto, kjer ga je oster idejni odnos do poezije privedel celo tako daleč, da je zdrknil v pravo nasprotje z mnenjem, da je poezija »lepoznanska vednost«. To se mu je zgodilo ob Kastelcu. Pesniku je namreč pripravljen še nekako odpustiti slabosti v formi, češ »to so le napake obleke smislov

in so same na sebi manj pomembne«, medtem ko je pri obsodbi njegove čutne erotike — kot bomo še videli — strog in nepopustljiv. Tako je odrekel prvenstvo oblikovno estetskim merilom in ga prisodil izrazito idejnim. — Estetsko pojmovanje poezije, ki ga je sam izpovedal na vidnem mestu, je bilo torej samo del njegovega literarnega nazora. In to ne ravno najbolj trden del. Z njim so si iskale sožitja ali ga celo odrinile druge prvine, predvsem določene idejne težnje.

Da so bile idejne težnje v Trdini močnejše od čisto estetskih, nam ne kaže samo njegovo lastno leposlovno ustvarjanje, temveč tudi njegov literarnokritični postopek. Vidimo lahko, da se je pri ocenjevanju pesnikov po navadi najdlje pomudil pri kritiki vsebinskih, ne pa oblikovnih ali izraznih sestavin poezije. Za splošno in najširšo oznako vsebine uporabljala že utrjena izraza »zapopadek« ali »duh« pesmi, z njima pa ima večkrat v mislih tudi ožji pojem: izraz »zapopadek« mu včasih pomeni snov ali motiv, »duh« pa miselno ali čustveno vsebino dela. Vsekakor sta mu miselni in čustveni svet poezije najvažnejša. Zanima nas, kolikšna je bila Trdinova prodornost pri presoji teh sestavin poezije in kam je v svoji idejni kritiki težil. Ali so bile te njegove težnje oziroma zahteve vselej v skladu z njegovimi načeli o svobodi osebne izpovedi in o čustvu v poeziji?

Brez dvoma je bil Prešeren tisti pesnik, ki je od kritika zahteval največ in zanj pomenil pravo preizkušnjo. To preizkušnjo je na področju idejne oznake Trdina dobro prestal. Kakšna je njegova sodba o pesniku? Sprejel je Malavašičevo tezo, da je Prešeren subjektivni pesnik, toda v bistvenem jo je dopolnil. Takole razpravlja: »Pa nemogoče je, samo nasledke popisovati, ki jih vnemarni svet občutljivi duši nakloni brez popisa tega vnemarnega sveta. Prešeren ni našel sreče, ki jo je iskal, on je bil razžaljen, pobit in v obupu; on prepeva bolečine, ki so bile srcu vsekane, pa vselej prepeva on zraven tudi vražno usodo, goljufnost sveta in hudobijo te zemlje v ravno tako živih barvah kakor svoje lastno žalostno stanje. Tako se v njegovih poezijah subjektivno in objektivno, notranje in vnanje v najlepši harmoniji vrsti in eno v drugo razliva. On hrepeni, ljubi, upa; pa svet ga ukani, le sebičnost velja, device brez dot žalujejo samice, petica da imē sloveče. To so vodilne misli v vseh Prešernovih poezijah.« Priznati moramo, da je Trdina zelo sintetično zaobsegal razmerje osebnih in družbenih prvin Prešernove poezije in prišel zelo blizu tudi doživlajskemu jedru pesnikovega sveta: konflikt-nemu razmerju velike osebnosti in majhne družbe. Ta oznaka, ki sta jo sprejela tudi Levstik (Na Prešernove smrti dan, Naprej 1863) in Stritar, seveda vsak na svoj način, je postala izhodišče in temelj slovenskega prešernoslovja. Ni verjetno, da bi Trdina v tej oznaki mislil izpovedati ravno svoj nazor, kakšno naj bo v poeziji razmerje »subjektivnega« in »objektivnega«, vendar drži, da načelu harmonije med njima ni oporekal. Tega mesta pa tudi ne moremo tolmačiti kot kakršnokoli omejitve pesnikove subjektivne svobode, temveč kvečjemu narobe. Posebno če upoštevamo, da Trdina govori o »objektivnosti« Prešernove poezije, torej o »objektivnosti«, ki je subjektivno svobodna kritika življenja in družbe.

Medtem ko je Trdina pritrdil poeziji, ki ima svobodne roke pri kritiki družbe, pa je pri obravnavanju ljubezensko izpovedne pesmi ravnal nekoliko drugače. Svoj nazor o tej vrsti literature je izpovedal dokaj jasno. Če je hotel v tistem času braniti in povzdigniti Prešerna, je seveda moral braniti tudi ljubezensko liriko. To je storil ob Kastelcu: »Mi gotovo ne slišimo k tistim, ki trdijo, da bi se o tej reči (misli ljubezen) popolnoma molčati moralo. Marveč je brez dvombe ravno ljubezen največji pripomoček, ki se ga modri vladar sveta v združenje in ohranjenje človeštva posluži in ima tedaj tudi v modroslovnem smislu največjo važnost, pomembo in vrednost. Ne more se tedaj reči, da bi govorjenje in petje o ljubezni le golo bledenje mesenega človeka bilo.« Ko je tako — čeprav ne z razlogi pesniške svobode, temveč z razlogi Prešernovih nasprotnikov — utemeljil svojo obrambo erotike, z vso sproščenostjo zapiše misel: »Ljubezen je potem najslajši in najmočnejši občutek, ki srce s silo odpre in se v gorečih mičnih poezijah oglašča in razodeva.« Ali so bili razlogi, ki jih je navedel, potemtakem res samo taktika, ki naj razoroži nasprotnike? Žal ne! Slede stavki, v katerih kritik razodeva svoj nazor o ljubezni in kjer se opredeli ostro moralistično. Zadostuje naj zaključek: »Če hočemo to z drugimi besedami bolj po domače imenovati, rečemo, da je prava ljubezen gotovo pot k zbolšanju in požlahtenju, ki se ne gubi v praznih domišljijah, ki ne mre v golih občutljajih, ki ne budi pregrešnih, nedopuščenih želja.« Ta merila nato dosledno prenese na poezijo: »Pa zelo nasprotno temu govori ljubezen Kastelčevih poezij. Ves njen jezik se suče v mehki občutljivosti in občutljivi mehkoti, v obupnih tožbah in v otožnem obupu, v posvetnih željah in v poželeni posvetnosti.« Prešerna seveda popolnoma odreši take ljubezni: »Tudi Prešeren je bil pesnik ljubezni. Pa njegova ljubezen ni imela korenine v umazani domišljiji, ampak v srcu in naravi.« Zato je »ne moremo zavreči, ampak jo le obžalujemo, ker je tako nesrečno usodo imela«. Kljub temu da je kritik pri oceni Prešernovih pesmi razrahljal vajeti, je ostala moralistična oziroma moralizatorska tendenca močna prvina njegovega literarnega nazora. Tako se n. pr. tudi ob Čbelici vprašuje, ali je njen »živi, krepki duh... tudi vselej pravi, čist, za dobro, krasno in čedno vnet«. »Visoke misli«, »zlahtne misli« in »vodila, po katerih se ravnati imamo«, so sploh pogosto njegova merila.

Če skušamo zdaj v Trdinovi idejni presoji Prešerna in Kastelca poiskati skupne težnje, pridemo do zanimivih zaključkov. Pri Prešernu je kritik poudaril predvsem pesnikov »objektivni« svet, t. j. pesnikovo razmerje z zunanjim družbenim življenjem. Pri tem svobode pesniške izpovedi ni nikjer omejil. Pri Kastelcu je govoril predvsem o predmetu pesnikovega notranjega, osebnega sveta. Toda temu je v poeziji zapovedal stroge moralistične meje. Iz obojega sledi eno: poezijo je Trdina presojal bolj s stališča družbenega učinka kot pa s stališča umetnikove osebne izpovedi in zadostitve v njej. Torej je njegov nazor vendarle bliže sociološkemu kot pa individualističnemu pogledu na umetnost. Za to govore tudi še nekatera druga, bolj ali manj narodno prebudna merila, ki jih lahko zasledimo med posameznimi opazkami. Tako n. pr. pri Vodniku odobravajoče ugotavlja, da se nam povsod »razprostira duh slovenskega

naroda, ki je le umetno v vezi dejan.« Poleg tega nekajkrat načelno odklanja prevajanje tujih avtorjev. Zanimivo je njegovo stališče do angleške literature: »Čudno je to, da so slovenski učeni dolgo časa pred vsemi drugimi angleški jezik cenili. Že Linhart je prestavljal angleške igre v naš jezik in Čop in Kopitar sta marno angleške marnje in izreke pobirala, s katerimi sta se v abecednem prepiru kepala. Tudi Zemlja nas je z angleškimi pridelki seznanil, ker je več ondotnih pesmi v slovensko jopo preoblekel. Pa želeli je, da bi se bil z besedami tudi duh premenil. Zakaj v teh prestavljenih pesmih ne vidimo živega Slovenca, ampak mrzlo podobo Angleža, s katerim bi se morebiti poprijaznili, če bi se njegovega mraza naše srce ne zbalo.« Močno zadržan je tudi do francoskih in nemških pesnikov, ker med njimi odkriva čutno in sentimentalno erotiko. — Po vsem tem lahko sklepamo, da je bil Trdinov nazor o pesništvu kot svobodni osebni izpovedi močno načet po moralističnih in narodnopolitičnih težnjah. In da so bila pri njem nekatera načela umetniške avtonomnosti že močno spodjedena po utilitarizmu.

Ostane še vprašanje, koliko dosledno se je Trdina v kritični praksi ravnal po svojem tretjem načelu, da je poezija izraz in predmet čustvenega doživljanja. — Natančen pregled njegovih sodb nas privede do zaključka, da ima tudi ta princip dokaj omejen obseg. Za primer naj nam služi oznaka Jarnikovih pesmi: »Bralec je povzdignjen, njegov duh zemeljsko pozabi in se navda božjih občutljajev. Pesem ni več golo popisovanje narave, ampak ona piše iz tega popisa vodila, po katerih se ravnati imamo. Pri Jarniku se nam razodeva... tisti duh, za katerega nimamo dobre besede, kakor ime 'pesniški', ki ga pa v vseh žilicah in občutnicah svojega bitja čutimo.« Čustvena prevzetost naj ima potemtakem cilj, ki je izven krogov čisto subjektivnega doživljanja, torej izven nje same. Podobnih mest, ki čustveno prevzetost opredeljujejo kot sredstvo za spoznanje popolnoma racionalnih vodil, je še več. Tako se dogaja, da n. pr. pojme »občutljaji«, »navdušenje« srečujemo v takole podrejeni vlogi: »splošno navdušenje za višje reči«, »občutljaji za lepo, dobro, krasno, pravo in žlahtno«. Torej Trdina tudi svojemu tretjemu načelu ni ostal zvest.

Po vsem tem lahko zaključimo, da Trdinov literarni nazor, na katerem sloni Pretres slovenskih pesnikov, ni organsko enoten ne dosleden. Kritik je pri obrambi Prešerna in napadu na skrajno zaostalo literarno miselnost izhajal iz treh, v svojem bistvu pravilnih in medsebojno vskladjljivih postavk, toda jim v kritični praksi ni dosledno sledil. Zateve po pesniški lepoti, svobodi in čustvu so bila načela, ki jih je v mladem Trdini izzvala slovenska literarna stvarnost sama, razvijajoča se po Prešernovi smrti znova v utilitaristični diletantizmu. Toda omenjenih treh gesel se je mladi kritik oprijel bolj nagonsko kot do kraja premišljeno. Zato so v njegovo pojmovanje poezije vdrle tudi močne sestavine oficialne miselnosti, predvsem dva njena najizrazitejša poganjka: moralnovzgojni in narodnopolitični vidik. Gotovo sta ti težnji našli oporo tudi v Trdinovi naravi sami, pretežno racionalistični in nekoliko amuzični.

Samo tako si moremo razložiti dejstvo, da sta se z leti še okrepili in privedli avtorja do prave ozkosrčnosti. Saj je n. pr. v svojih Spominih (1867—1868) obsodil Goethejeva dela za nemoralna, Heineja in ostale Mladonemce pa kratko odpravil z največjim čustvenim odporom. V času rusko-turške vojne je n. pr. pri njem izgubil »velik del svoje slave« sam Mickiewicz, ker se ni bil udeležil vojne na pravi strani. Sem sodi končno tudi kasnejši zagovor Koseskega — pred svojo lastno mladostno kritiko.

Pa ne samo v osnovnih pogledih na pesniško umetnost, tudi v odločanju do literarnih smeri Trdina ni bil enoten ne dosleden. Njegovi zahtevi po sproščenosti izpovedi in po veliki čustveni ter izrazni napetosti ga približujeta romantiki. Druge postavke pa spet kažejo v klasicistično poetiko: n. pr., da bi se pri oblikovanju vsak pesnik moral po »gotovih vodilih« ravnati, skrbeti vselej za logično urejeno kompozicijo, upoštevati ravnesje subjektivnega in objektivnega, skladnost oblike in vsebine, npravstveni učinek pesmi itd. Pred zaključkom se sklicuje naravnost na Horaca. Duh realizma je njegovemu literarnemu nazoru še tuj...

Da so se v Trdini tako neprečiščeno križali nasprotujoči si pogledi na pesniško umetnost, je lahko razumeti. Bil je še premlad, literarno premalo izobražen in po svoji naravi premalo izrazita osebnost, da bi dosledno in vztrajno ključeval čas. Takratno tipično prehodno in zato literarno precej ohlapno obdobje je vneslo vanj nered in zmedo. Čutil je nekatere nove vrednote, se spopadel zanje in jih zagovarjal. Toda v zagovor se mu je že vpletala miselnost nasprotnikov. Ta negotovost mu je dala pečat za celo življenje. Zato se k literarnemu presojanju ni rad vračal. V literarno kritiko je moral poseči človek, ki je bil ostreje in globlje opredeljen. To je bil Fran Levstik.

Kljub vsem navedenim pomislekom pa je Pretres slovenskih pesnikov v zgodovini naše književnosti pomembno dejanje. Pomeni prvo zares pravično besedo o Prešernu in Koseskem ter začetek novega obdobja v razvoju naše literarne kritike. Da je Trdina v idejnih osnovah svojega Pretresa ostal na sredi poti, je bila kriva usoda njegove osebnosti in obdobje, v katerem je začel svoje delo.

Etbin Bojc

SKUŠNJE OB POUKU SLOVENŠČINE V NIŽJI GIMNAZIJI

Slovenščini gre med srednješolskimi predmeti prvo mesto ne le zato, ker je danes v šoli učni jezik — saj je bila to delno vsaj na najnižji stopnji že od srede preteklega stoletja — ampak predvsem zato, ker ima pri naši kulturni izgradnji nedvomno največji obrazovalni pomen, saj je ključ do naše omike. Prezgodnje učenje tujih jezikov bi bilo škodljivo za nadaljnji duševni razvoj mladega človeka, ker tuji vplivi lahko okvarijo duševno gradnjo materinščine s tujo mišljavo, tujim izraznim slogom in besediščem. Pomislimo na škodo, ki so jo povzročili

tujejezični otroški vrtci med našo mladino na Koroškem, Gradiščanskem in v Primorju in deloma v dobi okupacije tudi pri nas! — Pomen materinščine za nas ni le velik za naš domači vsakdan, ampak tudi za naše strokovno izražanje, da znanstvenega in umetniškega oblikovanja ne zapostavim.

V šoli premagujemo ozke meje domačega govora, na katerega naravnih osnovah gojimo vsem razumljivo in pravilno izreko knjižnega jezika, ki je organično grajen na živih izvirih vseh slovenskih govorov z vsemi njihovimi besednimi barvitostmi. Spisovna sposobnost pa še precej daleč zaostaja za govorno, za katero daje našemu človeku — kot vsakomur — močno oporo že dom, medtem ko goji pismeno sposobnost edinole šola. Nič čudnega torej, če govorna sposobnost našega človeka v življenjski praksi daleč prednjači pred pismeno sposobnostjo, čeprav tudi pri tej ne moremo zanikati napredka.

Če sedaj preidem k nekaterim prijemom in izkustvom pri podajanju slovenščine na nižji stopnji srednje šole, naj za prehod pribijem, da se praktični metodiki in didaktiki naše materinščine močno pozna prav ta njena mladost. Bogata in smotrna, življenjska in v vsakem pogledu uspešna metoda je pač nasledek večdesetletne preizkušnje. Take dovršene metodične prakse pa pri pouku slovenščine do danes še nimamo in zato so takile pomenki in izmene misli o njej nujni, ako hočemo prej ali slej priti do nje. V tem pogledu je n. pr. metodika matematike že iz učiteljišč sem mnogo bolj dognana, ker je mnogo starejša in izvira še izpred prve svetovne vojne, ko je bil učni jezik pri nas še nemški. Zato se to še danes močno pozna na osnovni šoli, kjer zna učitelj računstvo res s pridom podajati po najmodernejših metodah, medtem ko je v podajanju slovenščine zelo šibak, saj vemo, da je tudi na učiteljišču metodika slovenščine mnogo mlajša in goji bolj občo metodiko živega jezika kot posebno metodiko vprav slovenščine.

Pri vsem tem pa je še treba upoštevati, da pouk slovenščine nikakor ni preprost, ker ne sme biti enostranski glede na vse svoje vsebinsko različne veje, ki jih je treba na skupnem živem drevesu slovenščine enakomerno gojiti in postopno razvijati v učencih, vendar tako, da na nekaterih šolskih stopnjah prednjači bolj eno, na drugih pa drugo. Tako vemo, da se na prvi ljudskošolski stopnji gojita predvsem govor in elementarno branje s poznavanjem pismenk, da pa nastopata od drugega leta dalje še tudi spisje in slovnica s pravopisom v osnovnih pojmi, saj je na osnovni stopnji smoter slovenskega jezikovnega pouka, naučiti učence predvsem dobro brati in pisati. Na srednješolski stopnji pa je smoter pouka slovenščine že višji: tu je treba usposobiti dijake za jasno, logično, pravilno izražanje in razumevanje misli ustno in pismeno, vcepiti jim občutek za vrednost, lepoto in pestrost slovenščine ter jih seznaniti z njenimi zakonitostmi in izraznimi možnostmi. Predmet slovenščine pa je mimo te mnogostranosti tudi take narave, da ga je treba v celoti, to je globalno podajati v koncentričnih krogih vse od prvih stopenj dalje in v srednji šoli od leta do leta, ako hočemo, da ne okvarimo njene življenjske strukture, ki mora do nje dobiti vsak dijak živ odnos, vzbujajoč v njem ljubezen do njene stvarjalne moči in njenih umetniških stvaritev.

Govor goji izmed vseh ostalih panog, kot rečeno, največ že dom in učenec prinese v šolo že neko spretnost v pripovedovanju bodisi iz doživetja ali iz prebranega. Že v prvem razredu gimnazije imamo kako četrtno razmeroma dobrih pripovedovalcev, ki radi obnavljajo vsako berilo, medtem ko se to število v naslednjih razredih prej krči kot veča, ker jih nekoliko plaši kritika, ki pred njo klecne njihov pogum. To je pač odvisno od temperamenta in zmogljivosti učencev, t. j. neenake nadarjenosti. Nevšečna je učencu predvsem zahteva šole po pravilni izreki, ker ga omejuje in zahteva od njega pažnjo, in zato raje molči, če le ni izzvan, četudi mu morda doma »teče jezik kot namazan«, in komaj čaka, da bo zunaj na cesti ali doma, kjer bo imel mir pred popravljanjem. Kako nam je v slabem spominu Cankarjeva kritika učiteljeve »jedel-pomaranče«, a tudi predpisi našega pravorečja so nevšečni učencu tem bolj, kolikor bolj je od njih v svojem domačem govoru oddaljen. Saj je pravorečje celo do izobražene govorne sposobnosti zahtevno, ko se zavedamo, da je treba prilagoditi govor splošni izgovarjavi, obvezni za vse Slovence.

Razgovorna učna metoda goji v nasprotju z obnavljanjem svobodnejše izražanje. Ko učenci pripovedujejo iz svojih doživljajev, učitelj ne sme biti prezahteven. Dialektičnih posebnosti ne smemo osorno zavračati, marveč naj jih dijaki postopno premagujejo. Učitelj naj posega v pripovedovanje le, če učenec obstane, kaj izpusti ali pokveči, kolikor ni mogoče, da ga popravijo že sošolci. Pri tem je važen jase, blaglasen, pravilen in lep govor učitelja samega, da zapusti zgledne govorne sledi v otroku.

Učenec mora dalje že tako gladko in pravilno brati, da hkrati z izgovorjeno besedo že v glavnem ume tudi njen smisel in pomen v stavku in ji more tako dati tudi pravilni poudarek. Zanimanje za pomen besede, stavka, odstavka in berilnega sestavka večja pri dijaku vnemo za nadaljnje razkrivanje besednih in jezikovnih skrivnosti. Tako razumljeno berilo pa v šoli vadimo z obnovo v skrčeni obliki in po svojih besedah, vendar tako, da zajamemo v skrčenem merilu celotno vsebino. Sem spada tudi obvezno čtivo, ki pa je vprašanje zase in bomo o njem spregovorili ob kakšni drugi priliki.

Svojevrstna vaja v govoru in pa nastopu je deklamacija, ki zahteva ne le spominsko obvladanje besedila, ampak uri govorilne organe v glasovnih različnostih, bogati besedni zaklad in pesniške podobe, seznanja s posebnostmi doživljanja in obuja smisel za pravilne vsebinske poudarke, s katerimi dosežamo večji učinek. Čim več naj bi se torej v letih, ko je spomin še prožen, urili v pomnjenju najlepših domačih pesniških umetnin, saj je v naši kulturi pesništvo najizrazitejši in najbogatejši poganjek, ki nam že od Prešerna dalje odmerja zavidljivo mesto v svetu. Pri tem pa ne gre pretiravati: od dneva do dneva sta dve ali tri kitice dovolj, da ne ubijamo volje in jemljemo časa drugim predmetom. Že v šoli pa lahko vsako deklamacijo dobro pripravimo z branjem in zbornim recitiranjem.

Slovnica naj se ne podaja shematično, da ne obstane znanje v naučenih pravilih neuporabljeno, ampak naj se ob živem stavku pritegne

pažnja dijakov na jezikovne zakonitosti tako, da jim pojasnimo ob njih najtesnejšem sodelovanju sestav stavka. To je najboljše sredstvo za tormalno izobraževanje, podobno kot matematika. Vendar je treba iz slovnice iztrebiti vso teoretsko navlako ali jo skržiti na minimum. Prava pot je: od stavka k slovniškemu pravilu in ne obratno. Jezikovne vade-nice za nižje razrede gimnazije naj bodo osnovni učbenik, vendar ne-katere važnejše stvari napišemo tudi na desko in si jih učenci z deske kot razlago prepisejo ter utrdijo tako, da jim bo knjiga bolj v oporo in kontrolo. Zlasti zapisujemo na desko in si prepisujejo v zvezek razne primere ob vajah, deloma pa jih rešujejo za nalogo doma. Slovnico obravnavamo vsako leto v širših in globljih, toda od vsega početka zaključenih kolobarjih, saj že v prvem razredu gimnazije ne moremo ana-lizirati stavka le delno, n. pr. da bi določali le samostalnike, potem le pridevnike, zaimke itd., kot ravna jo v ljudski šoli, ostale besedne vrste pa puščali nedoločene. Tudi s pravopisom (pisava velikih začetnic, vejic in razzlogovanje) moramo učence že v prvih mesecih seznaniti, ker imajo pri branju in pisanju opravka s celotnimi stavki. Potem pa je treba slovniško snov vsako leto obnavljati in poglobljati ob analizah stavkov, ki naj bodo dnevno, vsekakor pa tedensko na vrsti. Na p a k e pri pismenih izdelkih nam tudi služijo za utrditev slovniških pravil.

Spis je je ogledalo obvladovanja slovniških pravilnosti pri učencih. Zato so šolske naloge z domačimi vajami lahko — vsaj v prvih razredih — osnova za oceno iz slovenščine. Vse od prvega nareka pa preko obnov, prostih spisov pa do razprav se spisovna zmožnost stopnjuje. Spiso-vanje naj bo samostojno, le kratka navodila naj — pri razpravah tudi morda razporeditev — pomagajo ob nenapovedani temi učencu. Tudi naj bo tema tako izbrana in razdeljena, da je prepisovanje nemogoče. Z dol-gotrajno vajo učenec le pridobi spisovalni čut in veščost in tudi slovniške napake iz razreda v razred izpadajo. Puščajmo učencem na prvi stopnji več svobode v pismenem izražanju in njihovem slogu! Pobijajmo pa od kraja frazarjenje, enoličnost v spisju, tujke in popačenke!

Čitanka je zbor lepimi in koristnih sestavkov, ki jih moramo že zaradi vaje v branju in obnavljanju od dneva do dneva prebirati. Sestavljena naj bi bila tako, da bi jo lahko obravnavali po vrsti, od tretjega gimnazijskega razreda dalje zlasti glede na slovstvene dobe. To vzame sicer mnogo časa, ki pa se najde, če dobro izkoristimo vsako uro. Le tako bo učenec spoznal literarne vrednote v knjigi in si jih tudi osvojil. Sproti, dnevno naj piše v domače zvezke kratke obnove poleg analiz. V šoli pa naj dobi prej dobro razlago in že tudi utrditev. Tudi slovnična razlaga je potrebna, ko gre za jezikovno razumevanje.

Dijake ocenjujem v nižji gimnaziji v: branju, spisovanju, pri-povedovanju, deklamiranju, slovnici in književnosti. V vseh teh panogah dobi vsak dijak po možnosti vsako konferenčno obdobje oceno, ki jo označim v beležnico s kraticami (b, sp, pr, d, sl, k), gotovo pa vsako pol-letje poiščem srednjo oceno, upoštevajoč načelo, da je v prvih dveh razredih zlasti važno gladko in pravilno branje ter slovnica, ki se kaže tudi v spisju, medtem ko pride v tretjem in četrtem razredu poleg slov-nice v poštrev še pregled književnosti. Učenci so namreč različno na-

darjeni in izkustvo kaže, da so dobri pripovedovalci dostikrat slabi v slóvnici in spisju in obratno. Razlika je tudi v spisju, ko je nekdo boljši v nareku, kjer je vezan na slušne predstave, kot v prostem spisju, kjer prihaja v poštev fantazija, ali pa v obnovah, kjer je v ospredju spominska sposobnost poleg pravopisne, ki je povsod zastopana. Podobna razlika je tudi v različnih govornih oblikah: pri deklamaciji je dijak vezan na pesnikovo besedo in izraz, medtem ko je pri poročanju in obravnavanju mnogo samostojnejši.

Tako dobim že v kratkem času vsestransko sliko glede obvladanja slovenščine pri posameznem učencu na splošno kakor v posameznih njenih panogah. Vsekakor je važnejše, da nižješolec praktično obvlada materinščino v govoru in pisavi, kakor pa da teoretično do podrobnosti pozna razna slovnična pravila. To je treba pri vsem tem upoštevati. Mnogo je odvisno od učitelja in njegove metode, a nikdar ne smemo biti sužnji učnega načrta, vadnic in čitank ter slovnice, marveč se morajo učenci počutiti ob tem predmetu sproščene.

Nujno bi bilo treba poiskati in najti enotnejši postopek pri podajanju slovenščine glede na izvajanje učnega načrta. Tako posamezne šole ali razredi ali učne moči zelo malo uporabljajo čitanko, druge podajajo slovstvo dostikrat v pretežki obliki diktirano, spet tretji docela zanemarjajo deklamacije, četrti slovnico presistematično jemljejo in se izgubljajo v podrobnostih, ki le bremene spomin, a ne preidejo v prakso — spisje in govor. Tudi se opaža, da zlasti v ljudski šoli pri besedni analizi sestavljene čase določajo skupno, tako da učencu ni pojasnjena njih tvorba i. p.

Treba bi se bilo vsakomur od nas dokopati do splošnega ogrodja učne ure ali metodične enote, ki bi, četudi brez posebne priprave, obsegala najprej utrjevanje predelane snovi (učenec morda deklamira zadnjo pesem, obnovi zadnje berilo, nato pa analizira stavek na deski ali prikaže poglavje iz slovnice, medtem pa profesor pregleda temeljiteje njegovo nalogo ter vidira naloge po razredu), drugo polovico ali dve tretjini ure pa bi brali dalje (odlomek v prozi, pesem) ali nadaljevali poglavje iz slovnice ali slovstva z razlago, ki naj bo kratka in jasna ter naj profesor glavne podatke napiše na desko. Tako ure teko živahno in uspešno druga za drugo, po razporeditvi na osnovi učnega načrta, a tudi z osebno domiselnostjo za potrebe resničnega življenja.

Zavedati se moramo tudi, da je danes slovenščina kot materinščina namesto nekdanje latinščine tisti predmet, ki nudi dijakom ogrodje slovničnega znanja, ki ga nujno potrebujejo tudi pri učenju kateregakoli drugega jezika. Zato ni sedanje število ur zanj v predmetniku nikakor preveliko, marveč je treba te ure dobro izkoristiti, ako hočemo, da bo ne le učnemu načrtu zadoščeno, ampak tudi izpolnjena naloga in namen materinščine v današnji nižji šoli.

POGOVORI O JEZIKU IN SLOVSTVU

Vsebiņa dela na lanskem mariborskem zborovanju slovenskih slavistov je bila bogat strokoven vrelec, iz katerega je lahko vsak udeleženec zajel osvežujoč napoj za svoje nadaljnje delo. Njen namen je bil predvsem trojen: dopolniti in razširiti pogled v pomembna literarnozgodovinska in lingvistična področja, kritično pretehtati metode pouka slovenščine na srednji šoli in stopnjevati čut za dokaj pereče sodobno slovensko kulturno vprašanje, namreč za naš knjižni jezik, ki mu je potrebno prečistiti obraz, ne z ozkosrčnimi posegi nekdanjih puristov, temveč po njegovih lastnih bogatih možnostih. Zborovanje bi bilo vsekakor polovičarsko, ako bi odprlo srednješolskemu slavistu zgolj nove znanstvene poglede na področju literarne zgodovine in lingvistike, zanemarilo pa bi pogovore o metodi jezikovnega in literarnega pouka na srednji šoli, ki je v marsičem odgovorna za izobraženčev odnos do materinega jezika. Še zlasti pa bi bilo pomanjkljivo, ako bi premalo vzbudilo zavest, da mora slavist skrbeti za lepoto in pravilnost jezika povsod tam, kamor ga zanese delo. Lahko zapišem, da je zborovanje učinkovito poseglo v vsa omenjena vprašanja, kar nazorno kaže tudi knjiga Pogovorov.*

Nemogoče je v tako kratkih besedah predstaviti živahen in resen odnos do vprašanj, ki so jih sprožale razprave in referati, zbrani v tej knjigi, in škoda je, da so morale izostati v njej misli diskutantov zaradi premalo točnega zapisnika. Kajti šele celoten miselni obseg bi prikazal dejansko podobo »bujnega filološkega življenja, ki je plalo konec lanskega junija« na tem zborovanju. Razprave in pogovori o njih so vzbujali mnogotere nove poglede na naše znanstveno in praktično delo in porajali raznotere kritične misli.

V pričujočem poročilu se bom pomudil ob osnovnem delovnem gradivu, ki je, razen ene razprave, objavljeno v Pogovorih, in sicer tako, da bom strnil posamezna poglavja iste vrste v skupne odstavke.

Nekatere temeljne probleme deleža Štajercev v slovenski literaturi pojasnjuje Anton Slodnjak v razpravi, ki je po svoji koncepciji in po presojanju slovenske štajerske književnosti novost v naši literarni zgodovini. Načelo, po katerem opazuje literarno dogajanje Štajerske z vidika njegove specifičnosti in slovenske literarne celote, je nov način obravnavanja pokrajinsko kompleksnih literarnozgodovinskih vprašanj, način, ki bo morebiti koristno oplojeval pričakovane sinteze, o katerih se toliko govori in piše. Seveda bi bilo potrebno tako koncipirati še literaturo ostalih slovenskih pokrajin in se dokopati do vzmeti našega celotnega literarno-kulturnega organizma.

S prodornim čutom za ustvarjalne zakonitosti, ki so objektivni pogoj za razcvet književnosti, ugotavlja Slodnjak nekaj činiteljev, ki so izoblikovali značilnosti literature slovenske Štajerske zlasti v XIX. stoletju. Ti činitelji so naslednji: jezikovno-duhovni ustroj v tem delu naše zemlje, literarno nerazvita provinca kot posledica težkega narodnostnega položaja in slednjič težnja nekaterih izrazitih predstavnikov, da ostanejo pri svojih dialektičnih prvinah ter da si ustvarijo lastno knjižno izrazilo. Ti činitelji so bili nedvomno

* Pogovori o jeziku in slovstvu. Založba Obzorja, Maribor 1955.

glavni zaviratelji uspešnega literarnega dela, saj so zanašali na štajerski Parnas pravcato zmedo; ta je začela pojemat i šele proti koncu stoletja, ko sta odpravila spor med obema knjižnojezikovnima koncepcijama Aškerc in Meško tako temeljito, da ga med vojnama več ne najdemo.

Kakor je teža teh činiteljev povzročala neuspeh nekaterih literarnih talentov, se mi vendarle zdi, da bi mogla manj škodovati resničnim umetniškim naravam. S tem želim poudariti načelo umetnikove ustvarjalne zmogljivosti, ki je konec koncev le prvi pogoj za umetniške storitve. Pravi umetnik bi vsekakor intenzivneje iskal zveze s popolnejšim, osrednjim knjižnim jezikom; Vraz jo je iskal, dasi je — ne samo po lastni krivdi — ni mogel uresničiti. Menim tudi, da bi moglo biti stvarjem samo v prid, če bi v sintetične razprave take vrste vkl enili tudi temeljitejšo razčlenitev gospodarskih in siceršnjih kulturnih razmer, v katerih so se porajali posamezni literarni talenti, pa se niso mogli ustvarjalno izživeti. Razumljivo pa je, da spada to vprašanje v obsežnejše zasnovane študije.

Slovenski izobraženec, ki mu je literarna zgodovina poklic ali pa tudi ne, vedno bolj čuti potrebo po znanstveno neoporečnih razlagah slovenske literature med vojnama. Petretova razčlenitev glavnih književnih smeri te dobe, njih snovnih, idejnih in estetskih značilnosti je izčrpna, nazorna, v težah pravilna in kot taka zanesljivo izhodišče za podrobnejše proučevanje značaja naše literature med vojnama. Prav pa bi bilo, ako bi videli v »Mladini« odločen poskus mlade generacije, da si organizira na Cankarjevi tradiciji in vzmeteh oktobrske revolucije pod vodstvom Srečka Kosovela docela samosvoje, protizvonovsko in protidominsvetovsko glasilo, ki se kasneje nadaljuje v »Književnosti« in kmalu tudi v »Sodobnosti«. Taka, vendar samo relativna samostojnost velja tudi za »Križ na gori«, izrazito pa za »Dejanje« v razmerju do »Časa« in »Doma in sveta«. Avtor pravilno ločuje Kosovela od skupine religiozних ekspresionistov, kajti njegovi eseji in pesmi v letih 1925—1926 kažejo, da je med njim in spiritualisti v literarni ideologiji in praksi vsaj tolikšna razlika kolikršna obstaja med simbolistoma Cankarjem in Maeterlinckom.

Glede našega realizma tridesetih let terminološko še vedno nimamo med oznakami »obnovljeni realizem«, »novi realizem« in »socialistični realizem«, čeprav nas nobena ne zadovoljuje. Petre je uporabil za to literarno oznako »socialno poudarjeni realizem«, oznako, ki jo imam za pravilno, ker dobro razlaga bistveno značilnost literature, ki jo zadeva, z estetskega in vsebinskega vidika.

Doba NOB predstavlja v slovenski zgodovini doslej največje politično in kulturno nacionalno dejanje. Zato je naravno, da je pritegnila tudi literarnega zgodovinarja, čeprav kvaliteta umetniških tvorb iz te dobe iz razumljivih razlogov le poredkoma dosega predvojno. Naravno je tudi, da Viktor Smolej razčlenjuje in vrednoti slovstvo iz vrst tistih slovenskih kulturnikov, ki so sodelovali v NOB. Iz obsežnega gradiva razsodno lušči v razpravi le tisto, kar ni brez slovstvene cene. V smotrni razvrstitvi snovi na štiri poglavja: poezija, časopisje, proza in dramatika, prepričljivo odgrinja velikanski duhovni napor, ki so ga opravili slovenski napredni kulturni in politični delavci v času NOB z besedo v slovstveni obliki.

Slovenska stvarna proza se je od Cankarja naprej nenehno poglobljala v »Mladini«, v »Književnosti« in dosegla svoj bogati razcvet v »Sodobnosti«. Za

stvarno prozo vseh teh revij velja, da so jo pisali tudi ljudje, ki niso umetniki. Razumljivo je, da je dosegla prav ta proza v času NOB visoko idejno vrednost in zelo bogat obseg. Ni pa seve v tem času dosegla tudi svojega vrhunca, saj jo nekateri predvojni in medvojni predstavniki ustvarjajo še v svobodi (Edvard Kardelj, Boris Zihlerl, pokojni Boris Kidrič in drugi), ko v primernem ustvarjalnem miru skrbe tudi za večjo oblikovno dognanost.

Smolej našteva vrsto aspektov, s katerimi bo treba dopolnilno razložiti slovensko slovstvo te dobe. Med njimi pa pogrešamo opozorila, da je potrebno razčleniti tudi literaturo iz vrst slovenskih kulturnikov, ki so sevdninili v tabor nasprotnikov NOB. Tudi njih dela spadajo v literarni okvir te dobe in politični oziri nas več ne smejo in ne morejo zadrževati, da bi kritično ne ocenili tega, čeprav žalostnega sestavnega dela naše kulturne zgodovine.

Sintetična metoda je v hrvaški literarni zgodovini mnogo bolj razvita kot pri nas, morda tudi zagadelj, ker so imeli Hrvatje od »moderne« sem več odličnih esejistov (Matoš, Krleža, Goran-Kovačić), ki so tako rekoč onemogočili večji razmah historicizma na področju te vede. Prav s takšnim sintetičnim prijemom je Emil Štampar plastično razvil idejno, vsebinsko in izrazno-estetsko podobo umotvorov Ive Andrića in nam v portretni študiji dobro predstavil eno najvidnejših južnoslovanskih sodobnih literarnih moči, pisatelja, ki nas že in nas bo tudi v prihodnje uspešno predstavljal v svetu. Takih študij iz srbske in hrvaške literature bi moralo biti še kaj več v naših znanstvenih in revialnih publikacijah, zlasti ker obrobne slovenske srednje šole razpolagajo v krajih, kjer ni študijskih knjižnic, z zelo pomanjkljivim inventarjem srbskih in hrvaških originalnih tekstov in literarnozgodovinskih priročnikov.

Ne v tem skromnem poročilu, temveč v knjigi je razvidno, da je nje literarnozgodovinski del po svojih aspektih in dognanjih tehten in bogat. Prav takšen je tudi nje lingvistični del.

Na podlagi lastnih in Tineta Logarja raziskovanj je Rudolf Kolarič natančneje razmejil nekatera štajerska narečja ter s tem rahlo popravil Ramovševo Dialektološko karto. Dalje opozarja na problem vzhodnoštajerskih in prekmurskih krajevnih imen na sufiksa —ovci in —ci ter nakazuje morebitne vzroke za njun nastanek.

V njegovem označevanju nekaterih posebnosti vzhodnoštajerskih govorov pa me moti trditev, da Stročja vas meša obliki šô in šâ. Kolikor mi je znano, v tej vasi popolnoma prevladuje šô (ne šô). Šâ bi morebiti zasledili pri nekaj priseljenih starejših ljudeh, kakor tudi prekmurski šou, pri njih otroci pa zopet šô, razen če se ne spakujejo.

Tine Logar označuje s poznanjem dejstev štajerske govore južno od Konjiške gore in Boča in izpopolnjuje Ramovševo geografsko in geomorfološko klasifikacijsko metodo slovenskih dialektov z zgodovinskimi, upravno-političnimi in cerkvenoupravnimi prilikami, ki so močno vplivale na današnjo mnogoličnost naših dialektov. Spominjam se, da je Ramovš v predavalnici poudarjal tudi ta dejstva, vendar je res, da jih, kakor pravi Logar, zaradi pomanjkanja gradiva v celoti ni mogel ustrezno upoštevati.

Klasifikacijska koncepcija slovenskih dialektov, kakor jo razvijata in dopolnjujeta po Ramovševi zamisli Kolarič in Logar, je zanesljiva osnova, na kateri bo prej ali slej izdelan lingvistični atlas Slovenije.

Naslov razprave Frana Bezlaja Zanimivost iz toponomastike se mi zdi glede na snov, ki jo vsebuje, in metodo obravnave preskromen. Spominjam se, da je vzbudila razprava z odkrivanjem tehtnih toponomastičnih dejstev med poslušalci zanimanje — kakor da odkriva v glavnem še neznan svet in vzbuja prijeten spomin na velikega lingvista Ramovša, ki je v predavalnici ob vprašanju substitucij v slovenskoalpskem svetu raznetil interes za toponomastiko, pa smo ga nato, žal, prehitro prekrili s pozabo. V študijski naglici je pač marsikdo premalo doumel, da je raziskovanje toponomastičnih značilnosti na našem ozemlju tudi »potrebno za harmonično rast narodne kulture«, kakor pravilno meni Bezljaj.

Ob tej razpravi je vzkresnil premislek, da naj bi pri morebitnih nadaljnjih uradnih preimenovanjih naših krajev sodelovala tudi SAZU. V zvezi s tem bi rad opozoril na nekatere anomalije, ki so jih povzročili Madžari v Prekmurju deloma v toponomastiki, še bolj pa v rodbinskih imenih.

Že pred okupacijo je Vilko Novak poudarjal, da Pomurci zahajajo v Soboto, v »Mursko« pa ljudje z onstran Drave. Zatorej vprašujem, ali se tega krajevnega imena ne bi dalo uradno uglasiti po ljudski rabi? Čas je tudi, da z uradno gesto snamemo s pristnih slovenskih rodbinskih imen v Prekmurju patino nekdanje madžarizacije (na primer: Kerčmar > Krčmar, Kūčan > Kučan, Mōrec > Murec ipd.).

Bezljaj omenja tudi problem kalkov, ki so močno onečedili organizem našega jezika. Tisti, ki se ukvarjajo s kakršnimkoli prevajalstvom, bi morali pač kar se da pozorno grabiti iz bogastva živega slovenskega jezika. Za prevajalce umetniških del pa velja, da bi moral vsakdo dobro obvladati vsaj svoj dialekt, pa bi mu knjižna beseda pogostoma ne šelestela tako papirnato; bilo bi tudi manj nevarnosti za to, da nam književni jezik v sedanji poplavi prevodov zakrknje v formalistično okostenelost.

Tehtne besede o pouku jezika in literarne zgodovine na srednji šoli sta spregovorila Tone Bajec in Joža Mahnič.

V svojih metodičnih navodilih o zamenjavi slovniskega predalčkarstva, ki je dijaka, zlasti v višjih razredih, lahko samo dolgočasilo, z živim jezikom, ki dijaku ne bo le zanimiv, temveč mu bo vzbujal naravnost logično in estetsko ugodje, je Bajec teoretično vsejal v pouk jezika na srednji šoli novega duha. Ako bomo delali tako, kakor v svoji razpravi zgledno svetuje in zahteva Bajec, dijakov res ne bomo dolgočasili. Toda, če bomo zares tako delali! Nikakor pa bi se ne smelo dogoditi, da bi dosedanje historicistično navlako literarne zgodovine, ki je študirajoči mladini lahko grenila odnos, ljubezen do te nacionalne kulturne vede, zamenjali s pretiranim historicizmom lingvističnih dejstev. Morebitnim skrajnostim se bomo smotrno izogibali pač le z ustreznimi jezikovnimi vadnicami. Bajčevi vidiki morajo preiti v osnovo jezikovnega pouka, ako hočemo, da bo sleherni naš inteligent dejansko pismen, da bodo naši prevajalci opravljali svoj posel bolje, kakor so ga včasih došlej, in da bo tudi naš časnikarski jezik kar se da lep in kulturno visoka knjižna govorica.

Mahničev metodični prijem literarnozgodovinskega pouka na srednji šoli je prav tako zgleden. Idejna, estetska, socialna in domovinska vzgoja, vzbujanje čuta za lepoto in pravilnost jezika in spoznavanje važnejših literarnih dejanj doma in v svetu: to so gotovo osrednje prvine literarnega pouka

v srednji šoli. Že v nižji gimnaziji bi bilo potrebno vsaj približno uravnovesiti spoznavanje jezika (deskriptivna slovnica!) s pravilno idejno in estetsko vzgojo. Zlasti estetska vzgoja, se mi zdi, je najbolj zanemarjena veja naše celotne pedagoške prakse. Kakor novi učni načrt za višje razrede gimnazije ne dovoljuje absolutizma ne literarni zgodovini in ne jeziku, tako bo treba najti tudi ravnovesje med suho znanostjo in vzgojo pravilnega estetskega čustvovanja. Pravilna estetska vzgoja bo dober sočinitelj naše moralne vzgoje in socialističnega humanizma. Ako bo dobila estetska vzgoja v šoli tisto mesto, ki ji gre, potem bo tudi naša bodoča inteligenca dobila nekaj, kar je pri delu današnje izraz snobizma — namreč pravilen odnos do leposlovne knjige, do vseh umetnosti, do vsega lepega v življenju. To pa se prav gotovo sklada tudi z našim socialističnim družbenim prizadevanjem.

Janko Jurančič sega s svojo razpravo prav v središče problemov poučevanja srbohrvaškega jezika na naših srednjih šolah in bistrovidno razčlenjuje vse pomanjkljivosti. Srednješolski slavist jih seveda v praksi čuti in pozna, vendar jim vsaj delno ni kos. Odločilne so objektivne težave, t. j. pomanjkanje priročnikov. Pri tem ne mislim na vadnice, temveč na originalne knjižne tekste najpomembnejših srbskih, hrvatskih in makedonskih piscev. In naj slavist še tako stika za bibliografijo novih edicij, ga, recimo v Ajdovščini ali v Soboti, o njih obveščajo samo deloma Naši razgledi. Zato bi bilo stvari samo v prid, ako bi kdo vsaj dvakrat letno sistematično obveščal zunanje srednje šole o novostih na srbohrvaškem in makedonskem knjižnem trgu.

Referata Alfonza Gspana in Rudolfa Kolariča o literarnozgodovinskem in filološkem delu na terenu sta spodbudnega značaja. Pomen obeh referatov z njunimi delovnimi napotili vidim v tem, da sta verjetno v marsikom ubila tisto resignacijo do znanstvenih naporov, ki običajno popade mladega slavista v trenutku, ko neutemeljeno začuti, da se v provinci ne da niti malo znanstveno delati. Praktična delovna navodila, ki jih vsebujeta referata, so brez dvoma živa spodbuda vsakomur, kdor je voljan sodelovati pri razvoju.

Občutno vrzel predstavlja v knjigi Pogovori odsotnost razprave Antona Ocvirka, ki je vsebovala metodične napotke o pouku svetovne literature na srednji šoli in nekaj opozoril na znanstveno literaturo, ki naj bi jo uporabljal slavist za to prvine svojega predmeta. Za smotrno vključevanje vprašanj iz svetovne literature v srednješolski literarnozgodovinski okvir je potreben priročnik, ki bi temeljiteje orisal res bistvene ideje, snovi in forme in glavne predstavnike dobe, kakor pa je to storjeno v sedanjih slovenskih srednješolskih literarnozgodovinskih priročnikih.

Kakor je pravilno poudaril Ocvirk, je potrebno posredovati dijaku samo bistvena dejstva iz evropske oziroma svetovne literature, nazorno oživiti literarno duhovni proces v določeni dobi, razčleniti glavne sestavine znanosti ter gospodarskih prilik, avtorja pa, o katerem teče beseda, vključiti po njegovih najznačilnejših potezah v ta proces. Kakor pri obravnavi domače literature se tudi pri svetovni ne smemo zadovoljiti samo z estetskim in formalnim vidikom, temveč je potrebno razčleniti tudi idejno plast spisov in jih vključiti v določen čas.

Zborovanje ni podprlo predloga, po katerem bi naj uvedli primerjalno literarno zgodovino kot enourni tedenski redni predmet v višjo gimnazijo in ki

naj bi jo poučevali komparativisti. Menim pa, da novi učni načrt, ki odmerja dovolj časa poetiki in stilistiki in hkrati predvideva večji poseg v svetovno literaturo, začasno ugodno tudi ta problem.

Kdor prebere knjigo Pogovorov in druge povojne slovenistične publikacije, bo moral priznati, da se metode naše literarne zgodovine, lingvistike in šolske prakse izpopolnjujejo, da nobena izmed vej slovenistike ne kaže slabovečnega ponavljanja metod naših mojstrov iz prejšnje generacije. Ne ena ne druga panoga te vede pa ne more in tudi ne bo mogla mimo dobrih lastnosti preizkušenih metod, ne bo mogla mimo vneme po zanesljivih, tudi drobnih podatkih, ki edini omogočajo neoporečne sinteze vsake znanosti. »Tudi drobni podatki« pa naj čimbolj zapustijo tla naše srednje šole.

Franc Zadravec

Iz slovanskega sveta

NEKAJ ČEŠKIH IN SLOVAŠKIH JUBILEJEV

Med najslavnejše češke knjige spada Babica Božene Němcove, ki je letos dosegla starost 100 let. Razstava v praški mestni knjižnici je pokazala v enem stoletju 184 izdaj v izvirniku ter 17 v prevodu. Prevodov je pokazala gotovo premalo! Saj je samo slovenskih izdaj Babice četvero. Prva je izšla, samo sedem let po izvirniku, v Cvetju iz domačih in tujih logov v prevodu Franceta Cegnarja in je vsekakor svojevrstna priča tedaj tesnih stikov med Slovenci in Čehi.

V slovenskem prevodu imamo malo slovaških del. Med njimi je knjiga Moja otroka Elene Maróthy Šoltés-ove, pisateljice, ki se je rodila pred sto leti. To so zapiski matere o sebi in dveh otrocih, ki ju je zelo zgodaj zgubila, bolj psihološko zanimivo, naravnost dokumentarno gradivo kakor leposlovno oblikovano delo. V izvirniku je izšlo 1923—1924, v našem prevodu pa 1944. V romanu Proti toku je hotela prikazati slovaškega plemiča, kako se pod vplivom idealne slovaške narodnjakinje ponovno vrne v narodni krog. Šoltés-ová je bila pomembnejša kot javna delavka, organizatorica meščanske ženske družbe in urednica ženskega lista Živena.

Osrednja in vodilna postava slovaškega nacionalnega preporoda v 19. stol. je Ljudevit Štúr (1815—1856), uzakonitelj slovaškega knjižnega jezika. Ob 140-letnici rojstva letos vsa slovaška javnost proslavlja njegovo delo. Bil je srce romantičnega slovaškega pokolenja, ki je namesto dotedanje umetne češkoslovaščine ali privzete češčine uvedlo v knjigo živo ljudsko govorico. Prva v šturovščini tiskana knjiga je izšla 1844. Štúr je bil organizator in urednik prvega slovaškega naprednega političnega in narodno-buditeljskega lista Slovenske Narodne Novine (Slovaški narodni časnik). Začel je izhajati pred 110 leti avgusta 1845, a mogel izhajati samo do pomladi 1848. Bil je glasnik buržoazno-demokratskih, protifevdalskih idej. Pisan v ljudskem jeziku je obenem spajal in povezoval pokrajinsko razcepljene drobce Slovakov v narod moderne dobe.

V. S.

Kvaliteten les - kvalitetni izdelki

Lesno industrijsko podjetje

M A R I B O R

Izdelujemo in prodajamo: rezan
les, pohištvo, galanterijo, zoboje
in lesene hiše

Trgovsko podjetje

T O B A K

MARIBOR, Rotovški trg 9

priporoča nakup t o b a č n i h izdelkov,
vžigalic in drugih potrebščin. V naših
prodajalnah - trafikah boste postreženi
kulturno in solidno.

Kolektiv

trgovskega podjetja

T O B A K

Maribor

**Vaša povezava s trgovskim
grosističnim podjetjem**

Vam pomaga k večjemu uspehu

Vlagajte svoje prihranke v

MESTNO HRANILNICO V MARIBORU

*Hranilno vlogo lahko
dvignete vsak čas brez
odpovedi. Vloge obre-
stujemo po 5%*